

Population Governance in Iran: A Systematic Review of Structural Barriers and Policy Reforms

Elham Khodakarqomi

M.A. Student in Women's Studies (Women and Family subfield), Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: Elhamkhodkar@ut.ac.ir

 0009-0004-6163-5322

Hajieh Bibi Razeghi Nasrabad

Associate Professor of Demography, Faculty of Social Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: hrazeghi@ut.ac.ir

 0000-0002-0990-9689

Abstract

This study aims to systematically identify and classify the structural barriers to population policies in Iran and to propose evidence-based corrective mechanisms for addressing these obstacles. Employing a qualitative systematic review with thematic synthesis, the research involved a comprehensive search of Persian-language academic databases—including Noormags, Magiran, SID, Civilica, and Ensani—using keywords related to fertility and population policies. From an initial pool of 40 articles published between 2011 and 2025, 25 were selected for final analysis following screening and quality appraisal using the Mixed Methods Appraisal Tool (MMAT). Data were analyzed through open, axial, and selective coding within a qualitative content analysis framework. The findings reveal that structural barriers are organized across four principal dimensions: weaknesses in the policy formulation system, deficiencies in monitoring and implementation mechanisms, substantive and content-related inadequacies, and a pronounced support gap. At the micro level, economic and occupational factors—including job insecurity, financial strain, and housing affordability—alongside socio-cultural determinants such as lifestyle transformations, rising individualism, and the erosion of maternal roles, emerged as the most salient impediments to fertility intentions. Corrective strategies are proposed across three interconnected domains: restructuring the labor market and economic frameworks, redesigning support and welfare services, and fundamentally reforming the legislative and policy architecture. The study concludes that the effectiveness of population policies in Iran hinges upon a paradigmatic shift from merely quantitative policy design toward a structurally grounded, family-centered governance approach, requiring simultaneous institutional, legal, and socio-economic recalibration.

Keywords: Population Policies, Childbearing, Structural Barriers, Youth Population Law, Governance.

Extended abstract

Purpose

The present study aims to systematically identify and elucidate the structural barriers to the implementation of population policies in Iran, and to formulate corresponding corrective mechanisms. Given the persistent decline in fertility rates in Iran and the growing warnings regarding population aging in the coming decades, the revision of population policies has become a national imperative. While the majority of prior studies have concentrated on individual, economic, and cultural factors influencing fertility intentions, this research seeks to address the existing scholarly gap in the structural and institutional analysis of population policies. The central research questions are: What are the structural barriers to the implementation of population policies in Iran, and what corrective strategies can be proposed to overcome them?

Design/Methodology/Approach

This qualitative study employs a systematic review approach with thematic synthesis, utilizing the three-stage framework proposed by Moher et al. (2016)—comprising literature search, database evaluation, and findings synthesis. A systematic search was conducted across Persian-language academic databases, including Noormags, Magiran, SID, Civilica, and the Comprehensive Humanities Portal, using a combination of keywords such as "childbearing," "fertility," "fertility intentions," "population policies," "barriers to childbearing," "structural factors," and "family and population." The search timeframe encompassed publications from 2011 to 2025. From an initial pool of 40 identified articles, after the removal of duplicates, screening based on titles and abstracts, and methodological quality assessment using the Mixed Methods Appraisal Tool (MMAT), 25 articles were selected for final analysis. Exclusion criteria comprised thematic irrelevance to structural barriers, lack of institutional or policy analysis, and methodological quality falling below the acceptable threshold (score below 50%). Data were analyzed through qualitative content analysis employing open, axial, and selective coding. Basic themes were categorized into organizing themes and subsequently classified into three overarching themes: "Factors Influencing the Decline in Fertility Intentions," "Structural Barriers and Challenges in Policy Implementation," and "Proposed Strategies and Requirements." To ensure the validity of the findings, strategies including source triangulation, full transparency in coding procedures, iterative review by research colleagues, and final validation by

two independent experts in the field of demography were employed.

Findings

The findings indicate that fertility decline in Iran is a multi-causal phenomenon rooted in the complex interaction of economic, cultural, and structural factors. At the micro-level, economic-occupational factors—including job insecurity (8 articles), financial strain and high child-rearing costs (6 articles), and housing problems (3 articles)—alongside socio-cultural factors—such as value and lifestyle transformations (9 articles), changing attitudes toward motherhood and gender roles (5 articles), concerns regarding children's future and educational challenges (7 articles), and the absence of support networks (5 articles)—were identified as the most significant barriers to fertility intentions. However, structural analysis revealed that these factors are embedded in broader macro-level barriers, classifiable into four principal dimensions: first, weaknesses in the policy formulation system (4 articles), including lack of effectiveness and efficiency of laws, failure to anticipate financial resource allocation, legal gaps in indirect population policies, ineffectiveness of top-down policies, mismatch between incentives and the actual needs of the target population, and ambiguity in the institutional division of labor; second, deficiencies in monitoring and implementation systems (4 articles), including the absence of an effective oversight system, lack of enforcement guarantees, weak managerial structures, and lack of coordination among implementing bodies; third, substantive and content inadequacies (4 articles), including neglect of both objective and subjective causes of population decline, structural misalignment between the labor market and family needs, exclusive focus on quantitative aspects of incentives while neglecting qualitative dimensions of population, and the lack of proportionality between legislative solutions and existing problems and capacities; and fourth, the support gap (5 articles), including shortage of support services and government incentives, structural insurance deficiencies, child-care challenges for student and employed mothers, absence of adequate breastfeeding and maternity facilities in the workplace, and the mismatch between working hours and daycare/school schedules. Regarding corrective strategies, three principal domains were extracted from the articles: restructuring the economic and labor market framework (including work-hour flexibility, teleworking, redefining performance evaluation based on output rather than physical presence, and ensuring job security) (7 articles); redesigning support and welfare services (including development of child-care systems, housing facilities, improvement of insurance coverage, establishing work-life balance, and joint parenting skills training) (9 articles); and fundamental legislative and policy reform (including consolidation of fragmented laws, establishing continuous monitoring and evaluation mechanisms, clarifying institutional roles and responsibilities, ensuring enforcement guarantees, and tailoring policies to the needs of diverse regions and social strata) (8 articles). These strategies are consistent

with the experiences of countries with successful population policies, such as Norway and France.

Research Limitations/Implications

The present study faced several limitations. First, given the qualitative nature of the research and its reliance on previous articles, quantitative measurement of the relative impact of each structural barrier was not feasible. Second, the methodological diversity of the included articles (some quantitative, some qualitative, and some documentary) posed challenges for the application of uniform quality assessment criteria, although the use of the MMAT tool partially mitigated this issue. Third, the majority of the reviewed articles collected data at a single point in time, precluding the analysis of temporal trends in structural barriers. Fourth, most articles focused on the perspectives of individuals and families, with relatively few studies examining the viewpoints of policymakers and implementers, which may present an incomplete picture of certain institutional dimensions. Despite these limitations, the findings possess sufficient robustness and validity; nonetheless, future research is advised to employ mixed methods, integrating both quantitative and qualitative approaches, and to incorporate interviews with policymakers and implementers to complement and deepen the findings.

Practical Implications

The results of this research have direct practical implications for policy-making and implementation. First, legislators are advised to consolidate fragmented laws in the population domain—including the Facilitation of Marriage Act, the Civil Service Management Act, and the Youth Population Act—into a coherent and comprehensive framework with effective enforcement guarantees. Second, executive bodies (particularly the Ministry of Labor and the Ministry of Education) should prioritize labor market flexibility through the development of teleworking, flexible working hours, and the alignment of working hours with daycare and school schedules. Third, the Ministry of Cooperatives, Labor, and Social Welfare should prioritize the development of child-care systems (including affordable and accessible daycare centers in workplaces and neighborhoods). Fourth, cultural institutions and media should contribute to reducing the conflict between maternal and occupational roles by redefining the ideal model of the "working mother," promoting joint parenting between spouses, and establishing and revitalizing support networks for couples. Fifth, the establishment of a monitoring and continuous evaluation mechanism for population policies, overseen by a supra-governmental body, is essential.

Social Implications

From a practical standpoint, the findings of this research, through the identification of four primary structural barriers and the provision of specific strategies across three domains, can serve as a guiding document for policymakers, legislators, and implementers in relevant ministries, the Plan and Budget Organization, and the Islamic Consultative Assembly,

contributing to the revision and amendment of the Family and Youth Population Protection Act. Attention to the extracted strategies can enhance the quality of family life through the development of child-care services, flexible working hours, housing facilities, and insurance coverage, and can mitigate the conflict between occupational and familial roles—particularly for women—which itself constitutes a key factor in increasing fertility intentions. Furthermore, the reform of the policy-making system and the establishment of transparent and efficient oversight mechanisms can strengthen public trust in population policies and facilitate social participation in population programs. At a broader level, the implementation of the proposed strategies can contribute to preventing population aging and its attendant security, economic, and social consequences, thereby reinforcing national security in demographic dimensions. Moreover, given the emphasis of the strategies on the participation of non-governmental networks, the private sector, and the extended family in the process of supporting childbearing, their implementation can facilitate a transition from top-down and centralized approaches toward participatory and network-based governance.

Originality/Value

The originality and novelty of this research lie in its systematic and integrated approach to analyzing the structural barriers to population policies in Iran. While previous studies have predominantly focused on individual, economic, and cultural factors affecting fertility, or have only fragmentarily addressed certain aspects of policy ineffectiveness, this study, for the first time, employs systematic review and thematic synthesis to present structural barriers within a coherent and comprehensive analytical framework, simultaneously examining the four dimensions of policy formulation, monitoring and implementation, content, and support. The value of this study resides in its provision of a conceptual map of structural barriers, thereby laying the groundwork for evidence-based and integrated policy reforms, and demonstrating that the mere enactment of incentive-based laws, without due attention to institutional and implementation infrastructures, cannot produce meaningful changes in fertility behaviors.

حکمرانی جمعیت در ایران: مرور نظام‌مند موانع ساختاری و راهکارهای اصلاحی

الهام خودکارقمی

دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات زنان (گرایش زن و خانواده)، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: Amirfardi@shirazu.ac.ir

 0000-0002-1219-4485

حجیه بی بی رازقی نصرآباد

دانشیار جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Email: Miladvahidi083@gmail.com

 0009-0002-8853-5271

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و طبقه‌بندی نظام‌مند موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در ایران و ارائه راهکارهای اصلاحی برای رفع این موانع انجام شده است. این مطالعه کیفی با رویکرد مرور نظام‌مند و سنتز تماتیک انجام شد و جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های داده داخلی شامل نورمگز، مگیران، SID، سیولیکا و پایگاه جامع علوم انسانی با استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط با فرزندآوری و سیاست‌های جمعیتی صورت گرفت. از میان ۴۰ مقاله شناسایی شده در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۴، پس از غربالگری و ارزیابی کیفیت با ابزار MMAT، ۲۵ مقاله برای تحلیل نهایی انتخاب و با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و کدگذاری باز، محوری و گزینشی تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در چهار لایه اصلی «ضعف نظام سیاست‌گذاری»، «ضعف نظارت و اجرا»، «ناکارآمدی محتوایی» و «شکاف حمایتی» طبقه‌بندی می‌شوند. در سطح خرد نیز عوامل اقتصادی-شغلی (ناامنی شغلی، فشار مالی، مشکلات مسکن) و اجتماعی-فرهنگی (تغییر سبک زندگی، فردگرایی، تضعیف نقش مادری) به‌عنوان مهم‌ترین موانع کاهش تمایل به فرزندآوری شناسایی شدند. راهکارهای اصلاحی در سه حوزه «بازآرایی ساختار اقتصادی و بازار کار»، «بازطراحی خدمات حمایتی و رفاهی» و «مهندسی مجدد نظام تقنین» ارائه شدند. نتیجه‌گیری پژوهش حاکی از آن است که موفقیت سیاست‌های جمعیتی در ایران مستلزم گذار از سیاست‌گذاری صرفاً کمی به حکمرانی ساختاری خانواده‌محور و اصلاح هم‌زمان نهادها، قوانین و بسترهای اقتصادی-فرهنگی است.

کلیدواژه‌ها: سیاست‌های جمعیتی، فرزندآوری، موانع ساختاری، قانون جوانی جمعیت، حکمرانی.

شاپای الکترونیک: ۶۵۵۵-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی - فرهنگی

 10.22034/scs. 2026.583759.1808

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و الزاماً بیانگر دیدگاه پژوهشکده تحقیقات راهبردی نیست.

۱. مقدمه و بیان مسئله

مسائل جمعیتی همواره یکی از موضوعات بنیادین در حوزه برنامه‌ریزی توسعه، سیاست‌گذاری عمومی و امنیت ملی کشورها بوده و در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است. در دهه‌های اخیر جهان شاهد تغییرات قابل توجهی در ساختار جمعیتی بوده است؛ تغییراتی که در قالب کاهش نرخ تولد، افزایش سن ازدواج، افت باروری و در نهایت سالخوردگی جمعیت نمایان شده است. در ایران نیز از اوایل دهه ۱۳۸۰، لزوم بازنگری در سیاست‌های جمعیتی و فاصله‌گیری از سیاست‌های کاهشی شکل گرفت و در سال ۱۳۹۳ سیاست‌های کلی جمعیت با رویکرد افزایش باروری به سطح جانشینی ابلاغ شد و در سال ۱۴۰۰ نیز قانون جوانی جمعیت و تعالی خانواده تصویب گردید. با وجود این تغییر رویکرد و تصویب قوانین و سیاست‌های تشویقی، آمارهای رسمی نشان می‌دهد که روند کاهش باروری در ایران همچنان ادامه دارد؛ به گونه‌ای که میزان باروری کل (TFR) که در دهه‌های گذشته حدود ۶٫۵ فرزند به ازای هر زن بود، در سال ۱۴۰۱ به ۱٫۷ (مرکز آمار ایران ۱۴۰۱) و در سال ۱۴۰۴ به ۱٫۳۵ فرزند کاهش یافته است که نشان از شیب نزولی و تداوم روند کاهشی دارد. همچنین براساس آمارهای سازمان ثبت احوال کشور، میانگین فاصله ازدواج تا تولد اولین فرزند در میان زنان دارای حداقل یک فرزند، از ۴٫۵۱ سال در سال ۱۳۹۸ به ۴٫۱۹ سال در سال ۱۴۰۲ رسیده که حکایت از عدم تغییر محسوس و عملاً ثابت در این بازه زمانی دارد. از سوی دیگر، گزارش‌ها حاکی از کاهش ۹٫۵ درصدی مولید در سال ۱۴۰۴ است (سازمان ثبت احوال کشور ۱۴۰۴). بی‌تردید در صورت تداوم این روندها، کشور در دهه‌های آینده با سالخوردگی جمعیت مواجه خواهد شد؛ امری که پیامدهایی امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در پی خواهد داشت (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴-۳۲؛ خرمدل و همکاران، ۱۴۰۴: ۲۷-۲۸).

این تناقض میان سیاست‌های و قوانین موجود با تداوم روند کاهش باروری ضرورت بررسی این پرسش را ایجاد می‌کند که چه عواملی ممکن است در تداوم این روند نقش داشته باشد. فرزندآوری پدیده‌ای چندبُعدی و پیچیده است و تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ساختاری قرار دارد. پژوهش‌های پیشین نشان داده‌اند که مشکلات اقتصادی، ناامنی شغلی، هزینه‌های بالای زندگی و مسکن، ضعف حمایت‌های اجتماعی، نگرانی از آینده فرزندان و تعارض میان نقش‌های شغلی و خانوادگی به‌ویژه برای زنان بوده است (عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶: ۵۴؛ خرمدل و

همکاران، ۱۴۰۴: ۳۳؛ رمضان‌خانی و پودینه، ۱۴۰۲: ۷۷). باین‌حال بیشتر این مطالعات بر سطح خرد و عوامل فردی-اجتماعی متمرکز بوده‌اند و کمتر به لایه‌های ساختاری سیاست‌گذاری پرداخته‌اند.

چالش‌های اولویت‌دار در ایران در حوزه جمعیت که توجه محققان و سیاست‌گذاران را به خود معطوف کرده است، به چهار دسته اصلی قابل تقسیم‌اند: مسئله افزایش سن ازدواج و نسبت تجرد، باروری پایین، ناباروری و سقط جنین. این چالش‌ها ناشی از عواملی ریشه‌ای همچون سبک زندگی و کنشگری افراد، گرایش‌ها و امیال آنان، بینش‌ها و نگرش‌ها است. علاوه‌براین، عواملی همچون زیرساخت‌های اقتصادی و قانونی نیز در این امر مؤثر هستند (سند تحولی پیشنهادی به دولت در حوزه جمعیت و فرزندآوری، ۱۴۰۰: ۳۸). در مقابل یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی سیاست‌های موجود را می‌توان در ضعف ساختاری قوانین و مقررات جمعیتی جست‌وجو کرد (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۱). نتایج پیش‌بینی مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۸ در مورد تحولات باروری نیز نشان می‌دهد که در سناریوهای فرضی (پایین، متوسط و بالا) تا سال ۱۴۳۰ سطح باروری ایران به سطح جانشینی افزایش نخواهد یافت و نرخ رشد جمعیت در هر سه سناریو کاهشی خواهد بود؛ این امر ضرورت تأمل جدی به سیاست‌های جمعیتی و لزوم اجرایی شدن هرچه بهتر آن‌ها را نشان می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸).

مرور پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد اگرچه برخی مطالعات (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸؛ نظری مقدم، ۱۴۰۳) به آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی پرداخته‌اند و مطالعات متعددی (رازقی نصرآباد و همکاران ۱۴۰۴؛ عبداللهی و رحیمی ۱۳۹۶، فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳) نیز بر موانع اجتماعی و اقتصادی تأکید کرده‌اند، اما این مطالعات به‌ندرت موانع ساختاری را در قالب یک چهارچوب منسجم و با رویکردی نظام‌مند و در مقیاسی فراگیر شناسایی و طبقه‌بندی کرده‌اند. از سوی دیگر پژوهش‌های موجود که به تبیین باروری پرداخته‌اند، به ابعاد نهادی و سیاست‌گذاری کم‌تر پرداخته‌اند؛ از این‌رو خلأ پژوهشی تحلیل موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی وجود دارد. این مطالعه با به‌کارگیری روش مرور نظام‌مند و ارزیابی و سنتز یافته‌های تحقیقات موجود تلاش می‌کند تصویری جامع از موانع شناسایی موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در ایران ارائه دهد. براین‌اساس مطالعه حاضر می‌کوشد به دو سؤال زیر پاسخ دهد. نخست موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در ایران در چه ابعادی قابل شناسایی و طبقه‌بندی هستند و دوم چه راهکارهای اصلاحی می‌توان برای رفع این موانع پیشنهاد کرد.

۲. مبانی نظری پژوهش

چهارچوب نظری این پژوهش بر رهیافت نهادی-ساختاری شامل نظریه نهادگرایی، تبیین نهادی باروری، حمایت اجتماعی، نظریه حکمرانی مبتنی است و با این حال نظریات تکمیلی نظیر نظریه گذار دوم جمعیتی و کنش عقلانی و تعارض نقش‌های جنسیتی برای غنای تحلیل مورد استفاده قرار گرفته است.

نقطه ثقل تحلیل نهادگرایی، تأکید بر نقش نهادها به عنوان یک متغیر مستقل در شکل دادن به روندها و نتایج کنش‌های فردی و جمعی و پدیده‌های اجتماعی و سیاسی است. در این رویکرد بر نقش نهادها در توزیع قدرت، ارزش‌ها و اطلاعات در سطح اجتماعی، فرایند سیاست و تصمیم‌گیری سیاسی و به کیفیت نهادها در موفقیت یا شکست سیاست‌ها تأکید می‌کند (کاظمی، ۱۳۹۲).

براساس این دیدگاه سیاست‌ها در بستر نهادها شکل گرفته و اجرا می‌شوند؛ از این رو ضعف در طراحی نهادی، هماهنگی ناقص میان سازمان‌ها، ابهام در قوانین و نبود شفافیت در فرایندها، از مهم‌ترین موانع تحقق اهداف سیاست‌های عمومی محسوب می‌شوند (Gajduschek, & Peters, 2019; North, 1990).

نظریه اجرای خط‌مشی عمومی به تحلیل شکاف میان تدوین و اجرا می‌پردازد. براساس این نظریه، بسیاری از مشکلات اجرایی ریشه در بی‌توجهی به تمهیدات اجرایی در مرحله تدوین دارد (Pressman & Wildavsky, 1973). همچنین برخی خط‌مشی‌ها از آغاز تدوین غیرقابل اجرا هستند و فاقد عقلانیت لازم برای اجرا هستند (Winter, 1990). دانایی فرد و همکاران (۱۳۸۹) در این باره بیان می‌دارند معمولاً هنگامی که سیاست‌ها در مرحله اجرا دچار شکست می‌شود؛ فقط مجریان سرزنش می‌شوند، در حالی که تدوین‌کنندگان خط‌مشی هم نقش زیادی در موفقیت و شکست خط‌مشی‌ها دارند. عدم رعایت عقلانیت در مرحله تدوین خط‌مشی به وسیله تدوین‌کنندگان می‌تواند به اجرای ناموفق خط‌مشی‌ها منجر شود. عوامل مؤثر بر اجرای موفق شامل وضوح اهداف، تخصیص منابع، هماهنگی نهادی، پایش مستمر و ظرفیت مدیریتی است (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۹). این نظریه نشان می‌دهد که تصویب قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به‌تنهایی کافی نیست و موفقیت آن در گرو پیش‌بینی ساختارهای اجرایی، منابع مالی و سازوکارهای نظارتی در مرحله تدوین است.

در امتداد این رهیافت کلان، چهارچوب تحلیل نهادی باروری (Scott 2014) به ساختارهای اجتماعی و فرهنگی و نقش آن‌ها در تصمیمات باروری توجه دارد. این

نظریه نقش دولت و سیاست‌های نهادی مانند مرخصی زایمان، ساعات کاری انعطاف‌پذیر و مزایای مالیاتی را در تأثیرگذاری بر رفتار باروری مورد بررسی قرار می‌دهد (Branisa et al 2014; Probert, 2005, McNicoll; 2001). سیاست‌های حمایتی می‌توانند موانع مربوط به تعارض کار و خانواده را کاهش داده و به افراد امکان دهند تا تعادل بهتری بین زندگی شغلی و خانوادگی برقرار کنند، که این امر می‌تواند ترجیحات باروری و تعداد مطلوب فرزند را افزایش دهد (عسکری ندوشن و رازقی نصرآباد، ۱۴۰۲؛ رازقی نصرآباد و عسکری ندوشن، ۱۴۰۴).

هم‌سو با این دیدگاه نظریه حمایت اجتماعی است که حمایت اجتماعی را عاملی محافظت‌کننده در مقابل فشار روانی می‌داند (حاجبی و فریدنیا، ۱۳۸۸: ۷۱). افراد خانواده، دوستان، همسایگان، همکاران، نهادهای اجتماعی و ... منابع حمایت اجتماعی هستند. براین اساس زمانی که افراد از سوی خانواده، همکاران و یا نهادهای اجتماعی کمک و یا حمایتی دریافت نمی‌کنند، برای کاهش تعارض و مشکلات مربوط به ترکیب کار و خانه، به‌صورت انفرادی عمل می‌کنند. در این شرایط تأخیر در ازدواج و یا فرزندآوری و یا کاهش تعداد فرزندان به‌عنوان یکی از مکانیسم‌های تعادل‌بخشی برای امور مربوط به داخل و بیرون از منزل است. برنادری و کلنر (۲۰۱۴) بین سه حمایت مادی (مانند پول)، حمایت ابزاری (مانند کمک در خانه‌داری، مراقبت از کودک) و حمایت عاطفی (مانند سازگاری) تمایز قائل شدند.

حمایت اجتماعی می‌تواند تصمیم به ازدواج و داشتن فرزند را در سال‌های اول ازدواج یا در شرایطی که زوجین هنوز در حال تحصیل هستند و یا هنوز به شغل پایدار دست نیافته‌اند ولی تمایل دارند فرزند داشته باشند تسهیل کند؛ بنابراین، در جوامعی که نهادهای رسمی حمایت بیشتری در رابطه با مراقبت از کودک انجام می‌دهند، زنان شاغل در ترکیب کار خانه و کار بیرون با مشکلات کمتری مواجه هستند. حکمرانی به‌عنوان دومین رهیافت به مجموعه‌ای از نهادها، رویه‌ها و هنجارهایی اشاره دارد که از طریق آن‌ها، قدرت در جامعه اعمال و اداره می‌شود. در فرهنگ لغت آکسفورد حکمرانی فعالیت یا روش حکم راندن، اعمال کنترل یا قدرت بر فعالیت زیردستان و نظامی از قوانین و مقررات تعریف شده است (می‌دری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۱۹۳).

استوکر (۱۹۹۸) بیان می‌کند که حکمرانی تغییر در توازن قدیمی میان دولت و جامعه مدنی است. این مفهوم با نگاهی جدید، به محدود کردن قدرت سنتی سلسله‌مراتبی و تغییر مسیر آن به‌سوی تصمیم‌های جمعی می‌پردازد. به بیان دیگر،

حکمرانی به ما نشان می‌دهد به همان نحو که ساختارهای رسمی دولت، یکی از ابزارهای اتخاذ و اجرای تصمیمات است، ساختارهای غیررسمی (شبکه‌های اجتماعی، بخش خصوصی و سازمان‌های غیردولتی) نیز در فرایند سیاست‌گذاری نقش‌آفرینی می‌کنند.

یزدانی زارزانی (۱۳۹۱) با بهره‌گیری از جدول مفروضات کاجر (۲۰۰۵)، بیان می‌کند در نظریه حکمرانی، کارایی و دموکراسی در تضاد با یکدیگر نیستند بلکه تقویت‌کنندگانی دوجانبه تلقی می‌شوند و تأمین آن‌ها از طریق مشارکت ذی‌نفعان ممکن می‌شود. قدرت در انحصار دولت نیست و در میان شبکه‌های مورد اجماع پخش می‌شود و نقش دولت از فرمانده به تسهیلگر تغییر می‌یابد (یزدانی زارزانی، ۱۳۹۱: ۱۲۵). با استناد به این نظریه می‌توان نتیجه گرفت موفقیت سیاست‌های عمومی، ازجمله سیاست‌های جمعیتی، در گرو گذار از رویکرد دستوری و متمرکز به رویکرد مشارکتی و شبکه محور است. در کنار رهیافت نهادی-ساختاری، نظریات تکمیلی به تبیین تغییرات رفتار باروری می‌پردازند.

نظریه کنش عقلانی که ریشه در سنت اقتصادی و جامعه‌شناختی دارد، بر این فرض استوار است که افراد در تصمیم‌گیری‌های مربوط به فرزندآوری، با سنجش هزینه‌ها و منافع، به دنبال حداکثرسازی مطلوبیت خود هستند.

از این منظر، افزایش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم فرزندآوری مانند هزینه‌های تربیت، تحصیل و هزینه فرصت (از دست رفتن فرصت‌های شغلی زنان)، تمایل به فرزندآوری را کاهش می‌دهد (Becker, 1960; Joshi & David, 2006). این نظریه به خوبی می‌تواند توضیح دهد که چرا در شرایط نااطمینانی اقتصادی و افزایش هزینه‌های زندگی، زوجین به سمت خانواده‌های کوچک‌تر گرایش پیدا می‌کنند.

نظریه تعارض نقش‌های جنسیتی به تداخل نقش‌های شغلی و خانوادگی و تأثیر آن بر تصمیمات باروری اشاره دارد. تعارض کار-خانواده نوعی از تعارض بین نقشی است که در آن فشار پدید آمده از نقش‌های کاری و خانوادگی از هر سو ناهمساز است و چنانچه نقشی برای فرد اهمیت بیشتری داشته باشد، فرد وقت بیشتری برای آن گذاشته و تعهد بیشتری نسبت به آن دارد که ممکن است به تداخل در نقش‌های دیگر منجر شود (Greenhaus & Beutell 1985). این تعارض می‌تواند تصمیم به فرزندآوری را به تعویق بیندازد یا کاهش دهد و به‌طور مستقیم بر ترجیحات باروری و تعداد مطلوب فرزند تأثیر بگذارد. سیاست‌های حمایتی محیط کار که انعطاف‌پذیری و حمایت بیشتری برای والدین فراهم می‌کنند، می‌توانند به کاهش تنش‌های ناشی از تکرار

نقش‌ها کمک کرده و در نتیجه به افزایش تمایل به فرزندآوری منجر شوند. نظریه گذار دوم جمعیتی (Lesthaeghe, 2020) بر نقش تغییرات نگرشی و فرهنگی در شکل دادن به ایدئال‌های فردی در مورد خانواده تأکید دارد. این نظریه باروری زیرسطح جانشینی را به گسترش ارزش‌ها و ایدئولوژی توسعه فردی و خودتحقق‌بخشی نسبت می‌دهد. تغییرات نگرشی و فرهنگی می‌تواند ترجیحات باروری را به سمت کم‌فرزندگی سوق دهد و در نتیجه، افراد ممکن است تعداد فرزندان کمتری را به‌عنوان تعداد مطلوب در نظر بگیرند. زمانی که تغییرات فرهنگی و ارزشی جامعه در جهتی باشد که افراد پیشرفت و موفقیت شخصی‌شان را در مرکز اولویت‌های زندگی خود قرار دهند و این موفقیت‌های فردی برای آنان، اهمیتی بیش از ایفای مسئولیت‌های خانوادگی مانند همسری و والدگری پیدا کند، افراد در تصمیمات خود در رابطه با تشکیل خانواده و فرزندآوری تجدیدنظر می‌کنند.

۳. پیشینه سیاست‌های جمعیتی

۳-۱. سیاست‌های داخلی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تغییرات گسترده‌ای در ساختارها و برنامه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی کشور روی داد. در سایه همین تحولات، رشد سریع موالید و افزایش جمعیت مشاهده شد که عوامل متعددی در آن نقش داشتند. این افزایش جمعیت در ابتدا با استقبال مواجه گردید؛ اما مشکلاتی نظیر تأمین غذا، امکانات آموزشی و خدمات بهداشتی و درمانی، مسئولان کشور را به لزوم احیای سیاست‌های تنظیم خانواده و تحدید موالید متوجه ساخت. در این میان، تأثیر اسناد و سیاست‌های جهانی نیز قابل توجه است. برهمن اساس، دولت در سال ۱۳۶۷ سیاست‌های جمعیتی خود را رسماً اعلام کرد و آن را به‌عنوان بخشی از نخستین برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور به اجرا گذاشت (غمامی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۴). سرانجام در سال ۱۳۷۲ «قانون تنظیم خانواده و جمعیت» تصویب شد؛ قانونی که مهم‌ترین اقدام در جهت تحدید نسل و کاهش نرخ باروری به شمار می‌رفت. در سال ۱۳۷۴، ایران به نقطه مطلوب سیاست‌های تحدیدی خود رسید؛ اما این سیاست‌ها همچنان ادامه یافت و اگرچه در سال‌های اول دهه ۱۳۸۰، در فضای علمی مباحثی مبنی بر کاهش باروری به زیر سطح جانشینی و پیامدهای کاهش جمعیت مطرح شد؛ اما نخستین زنگ خطر کاهش جمعیت به‌طور رسمی و علنی توسط مسئولین پس از سرشماری سال ۱۳۸۵

به صدا درآمد. این سرشماری نشان داد که کشور در دهه‌های آینده با تهدید کاهش نسل و پیری جمعیت روبه‌رو خواهد شد. ازاین‌رو، در سال‌های اخیر نهادهای مختلف کشور تلاش کرده‌اند با تمرکز بر تدوین سیاست‌های جدید، نرخ باروری را افزایش دهند. سیاست‌های تشویق مولید از اواخر دهه ۱۳۸۰ در دستور کار قرار گرفت و سرانجام «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در آبان‌ماه ۱۴۰۰ به تصویب رسید. این قانون به‌عنوان مهم‌ترین قانون اختصاصی در حوزه جمعیت و فرزندآوری است که مشمول اصل ۸۵ قانون شده و برای مدت ۷ سال به‌صورت آزمایشی در حال اجراست. ازاین‌رو امکان بازنگری در این قانون و اصلاح آن فراهم است. به‌طورکلی قوانینی که مرتبط با حوزه‌های مختلف جمعیت هستند به شرح زیر است:

جدول ۱: شرح سیاست‌های جمعیتی در ایران

عنوان	توضیحات
سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳).	- سیاست‌های کلی جمعیت (۱۳۹۳): در ۱۴ بند با هدف جبران کاهش نرخ رشد جمعیت و باروری. - سیاست‌های کلی خانواده (۱۳۹۵): در ۱۶ بند و حول محور حمایت از نهاد اجتماعی خانواده
قوانین توسعه (قانون برنامه پنج‌ساله اول تا هفتم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸-۱۴۰۷).	- برنامه اول و دوم توسعه: تأکید بر کاهش جمعیت و فرزندآوری داشتند. - برنامه سوم تا هفتم: تمرکز بر افزایش جمعیت اتفاق افتاد.
طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده (۱۴۰۰)	- ارسال طرح در قالب ۵۵ ماده توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۹۱ با هدف نیل به میزان باروری کل به ۲/۵ فرزند در رشد کمی جمعیت تا سال ۱۴۰۴ توأم با ارتقای کیفی جمعیت و تثبیت آن تا سال ۱۴۳۰ - سال ۱۴۰۰ مشمول اصل ۸۵ شده و به صورت آزمایشی در مدت ۷ سال اجرا می‌شود
قانون مدیریت خدمات کشوری (۱۳۸۶)	- بند ۴ ماده ۶۸: کمک هزینه عائله‌مندی و اولاد کارمندان مرد شاغل و بازنشسته و وظیفه بگیر (برای هر فرزند و حداکثر تا سه فرزند معادل ۲۰۰ امتیاز)
قانون تسهیل ازدواج جوانان (۱۳۸۴)	- در ۱۳ بند به مواردی همچون سربازان متاهل، فرهنگسازی و آموزش و مشاوره، ازدواج، مسکن متوقف و سه ساله برای زوجین، در نظر گرفتن اولویت شغلی وام اشتغال و ودیعه مسکن برای متاهلین اشاره شده است.

با وجود تعدد و تکثر قوانین و سیاست‌های جمعیتی در ایران که در قالب اسناد بالادستی، قوانین توسعه‌ای، قانون تسهیل ازدواج، قانون مدیریت خدمات کشوری و نهایتاً قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت تدوین و تصویب شده‌اند، باین وجود، همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، آمارهای رسمی و شاخص‌های جمعیتی نشان می‌دهند که این قوانین نتوانسته‌اند روند کاهشی باروری را متوقف یا معکوس کنند. این امر نشان‌دهنده آن است که صرف تصویب قوانین تشویقی، بدون توجه به موانع ساختاری، نهادی و اجرایی، نمی‌تواند تغییری معنادار در رفتارهای باروری ایجاد کند. از این رو، ضرورت دارد تا با رویکردی نظام‌مند، موانع اجرایی و عوامل بازدارنده فراگیر، مورد شناسایی و تحلیل قرار گیرند. پژوهش حاضر با هدف پر کردن این خلأ، به دنبال بررسی نظام‌مند موانع ساختاری و عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری در ایران است تا بتواند تصویری جامع از چالش‌های پیش‌روی سیاست‌ها ارائه دهد و راهکارهای اصلاحی متناسب با آن‌ها را استخراج نماید.

۳-۲. سیاست‌های بین‌المللی

پدیده نوظهور باروری پایین و بسیار پایین زیر ۱/۵ مسئله جدیدی است که باعث شده بسیاری از سیاست‌گذاران در کشورهای مختلف در تلاش برای تغییر آن باشند. به‌نوعی که تعداد کشورهایی که هدف خود را افزایش باروری گزارش کرده‌اند از ۱۹ کشور در سال ۱۹۸۶ به ۵۵ کشور در سال ۲۰۱۵ افزایش یافته است (ریندفوس و کیم چو، ۲۰۱۶: ۳۰-۹۸). به‌عنوان نمونه در نروژ میزان بیکاری بسیار پایین است و مرخصی والدینی شامل پرداخت کامل ۴۹ هفته یا ۸۰ درصد پرداخت برای ۵۹ هفته است و دسترسی خوبی به کار پاره‌وقت وجود دارد. همچنین در نروژ تقسیم کارخانگی، بین زن و مرد برابر است و به‌طور کلی بالاترین میزان تولد دوم در میان سنتی‌ترین زوجها (بیشترین مسئولیت مراقبتی با زن) و مدرن‌ترین زوجها (تقسیم کار) وجود دارد، به‌علاوه به دلیل شرایط مساعد شغلی و تحصیلی باروری در میان افرا تحصیل کرده و با درآمد بالا، بیشتر است (ریندفوس و کیم چو، ۲۰۱۶: ۳۰-۹۸).

در فرانسه مرخصی والدین تا سه سال پس از تولد با حقوق بازگشت به کار وجود دارد. به‌علاوه در این دو کشور ساختار سامانه آموزشی ابتدایی و متوسطه ناسازگاری بین اشتغال و والدینی را کاهش می‌دهند. ساعات مدارس طولانی بوده و برنامه‌های بعد از مدرسه نیز در دسترس است (ریندفوس و کیم چو، ۲۰۱۶: ۳۰-۹۸). در انگلستان بازار کار تنظیم نشده و سیال وجود دارد و یا در فرانسه به مادرانی که

از کودک خردسال در خانه مراقبت می‌کنند کمک‌هزینه تعلق می‌گیرد. به‌طور کلی در کشورهای دارای آمارهای باروری بهتر، مواردی چون ارتباط افزایش سطح تحصیلات، عوامل بازارکار، مسائل مراقبت از کودک و مرخصی با حقوق، سیستم‌های آموزشی و ساعات فعالیت‌ها، مسکن و ملاحظات جنسیتی و تقسیم کارخانگی برابر بین زن و مرد از عوامل مؤثر بر فرزندآوری بوده‌اند. در بررسی کشورهای گوناگون (نروژ، فرانسه، کانادا، اسپانیا، ایتالیا، تایوان، انگلستان، اتریش و جمهوری چک) نشان داده شده است که زنان و همسران هنگامی صاحب فرزند می‌شوند که چشم‌انداز روشنی در سایر حوزه‌های زیستی خود از جمله کار و تحصیل، تشکیل خانواده مستقل و سازگاری بین نقش‌ها داشته باشند. همچنین زنانی که نسبت به آینده اطمینان دارند و سطح معقولی از برابری جنسیتی در کار خانگی دارند، به احتمال زیاد بچه‌دار می‌شوند (ریندفوس و کیم چو، ۲۰۱۶: ۳۰-۹۸).

۴. پیشینه پژوهش

طی دهه‌های اخیر و هم‌زمان با تشدید روند کاهشی سطح باروری در ایران، مطالعات متعددی به بررسی عوامل تأثیرگذار بر باروری و موانع پیش‌روی افزایش آن پرداخته‌اند این پژوهش‌ها در حوزه جمعیت و فرزندآوری در ایران، عمدتاً در سه دسته کلی شامل مطالعات با رویکرد فردی-اجتماعی، مطالعات با رویکرد نهادی-سیاستی و مطالعات با رویکرد ساختاری قرار دارند.

بیشتر پژوهش‌های انجام شده در ایران بر عوامل فردی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر تمایل به فرزندآوری متمرکز بوده‌اند. میرحسینی و خلیلی در پژوهشی کیفی نشان دادند مطالبات زنان در سه دسته بهبود سیاست‌های تشویقی، ارائه تسهیلات مادرانه و مناسب‌سازی ادغام شغل و امور خانوادگی قابل طبقه‌بندی است و سیاست‌گذاران باید به این خواسته‌ها توجه ویژه داشته باشند (میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳: ۱۶۷).

عبداللهی و رحیمی در مطالعه‌ای با روش تحلیل محتوا با نمونه‌گیری از کاربران اینترنتی، مهم‌ترین موانع فرزندآوری از نظر مردم را مشکلات اقتصادی، نبود حمایت‌های دولتی، مسائل اشتغال، نگرانی از آینده فرزندان، هزینه‌های بالای زندگی، مشکلات مسکن و ضعف خدمات اجتماعی معرفی کردند. براساس این مطالعه، سیاست‌های افزایش جمعیت از دید مردم کارآمدی لازم را ندارد و به دلیل مشکلات ساختاری جامعه، الگوی مطلوبی از سیاست‌گذاری و رفتار فرزندآوری شکل نگرفته

است (عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶: ۵۷).

رهنما و همکاران (۱۴۰۰) در یک مرور سیستماتیک، ناامنی شغلی، مشکلات اقتصادی، تغییر سبک زندگی و افزایش سن ازدواج را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مرتبط با فرزندآوری در ایران شناسایی کردند.

فلاحی و همکاران (۱۴۰۳) نیز بر مشکلات اقتصادی، عدم ثبات شغلی، مسکن گران و دغدغه‌های تربیتی تأکید داشته‌اند. همچنین رمضانخانی و پودینه (۱۴۰۲) در مرور نظام‌مند خود، نگرانی از آینده، نگرانی تربیت فرزند، عدم ثبات شغلی و عدم حمایت‌های اجتماعی را از مهم‌ترین عوامل کاهش تمایل به فرزندآوری پس از تصویب قانون جوانی جمعیت معرفی کرده‌اند.

خوجه و همکاران (۱۴۰۲) نیز در یک مطالعه مروری، عوامل فردی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر فرزندآوری را بررسی کردند. این دسته از مطالعات عوامل مؤثر بر باروری را در سطح خرد شناسایی کرده‌اند؛ اما عمدتاً به عوامل فردی، اقتصادی و فرهنگی محدود شده و کمتر به لایه‌های ساختاری و نهادی سیاست‌گذاری پرداخته‌اند. دسته دیگری از پژوهش‌ها به آسیب‌شناسی سیاست‌های جمعیتی و قوانین مرتبط با آن پرداخته‌اند.

غمامی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه شاخص‌های مطلوب» نشان دادند سیاست‌های تقنینی در حوزه جمعیت و فرزندآوری از انسجام کافی برخوردار نیستند و ضعف در سیاست‌گذاری‌ها، تعدد قوانین پراکنده، نبود ضمانت اجرا، فقدان نظام نظارت کارآمد و ناهماهنگی نهادی از مهم‌ترین آسیب‌های موجود به شمار می‌روند. همچنین برخی قوانین موجود نه‌تنها موجب تحقق اهداف جمعیتی نمی‌شوند، بلکه خود به‌عنوان مانع عمل می‌کنند. در این پژوهش تأکید شده است که اصلاح ساختار قوانین و سیاست‌های جمعیتی باید در دستور کار دولت و مجلس قرار گیرد تا زمینه تحقق اهداف جمعیتی فراهم شود (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۱-۵۵).

خان‌محمدی و همکاران (۱۴۰۳) نیز در پژوهشی با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر اجرای سیاست‌های کلی خانواده، به روش کیفی و با نمونه‌گیری از استادان دانشگاهی و سیاست‌گذاران، نشان دادند که عوامل قانونی، ساختاری، اقتصادی، فرهنگی، فنی و محتوایی و نیز عوامل مرتبط با تدوین‌کنندگان خط‌مشی و مجریان آن، نقش مهمی در بهبود اجرای سیاست‌های خانواده دارند و توجه به این عوامل می‌تواند اثربخشی سیاست‌ها را افزایش دهد. (خان‌محمدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۵۶).

ایزدی و همکاران (۲۰۲۳) در یک مطالعه کیفی، ۴۰ سند سیاستی ملی مرتبط با جمعیت در ایران طی بازه زمانی ۱۹۵۱ تا ۲۰۲۲ را مورد تحلیل محتوای اسنادی قرار دادند. این اسناد از هشت نهاد رسمی سیاست‌گذار جمعیتی گردآوری شده و با استفاده از روش اسکات برای ارزیابی اعتبار تحلیل شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد الزامات سیاستی کاهش جمعیت (کاهش باروری) در ایران در قالب چهار مضمون اصلی شامل «زیرساخت‌های دینی، علمی و حقوقی»، «تغییر در قوانین»، «نهادسازی، برنامه‌ریزی و تقسیم کار» و «اطلاع‌رسانی و ارائه خدمات» قابل طبقه‌بندی است. در مقابل، الزامات سیاستی افزایش جمعیت و چرخش فرزندآوری به سمت رویکرد تشویقی، در قالب شش مضمون اصلی «آموزش و فرهنگ‌سازی»، «بایدها و نبایدهای قانونی»، «حمایت‌های مالی و غیرمالی از خانواده»، «زیرساخت‌های ساختاری و اطلاعاتی»، «خدمات سلامت» و «تصدی‌گری و حاکمیت» سازمان‌دهی شده است (Izadi, 2023).

اسدی سروسرستانی و سوپوتکا (۲۰۲۳) نیز قانون جوانی جمعیت را مورد نقد قرار دادند از نظر آن‌ها قانون جدید پروناتالیستی در ایران، علی‌رغم هدف افزایش باروری، عواقب منفی زیادی خواهد داشت. نویسندگان استدلال می‌کنند که این سیاست نه تنها حقوق باروری را نقض می‌کند، بلکه به سلامت مادری و کودک، نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی و استقلال زنان آسیب می‌رساند. آن‌ها تأکید می‌کنند که چنین سیاست‌هایی بعید است باروری را به‌صورت پایدار افزایش دهند، زیرا عوامل اصلی کاهش باروری (مانند آموزش، شهرنشینی و تغییرات اجتماعی) را نادیده می‌گیرد.

نظری مقدم (۱۴۰۳) نیز در بررسی چالش‌های اجرایی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در استان گیلان، به مواردی چون عدم تناسب مشوق‌ها با نیاز جامعه هدف، ابهام در فرایند تقسیم کار، نبود هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی و عدم شفافیت سازوکار نظارتی قانون اشاره کرده است.

ثمنی و شهریاری (۱۳۹۹) در ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالادستی، به توجه صرف به بُعد کمی تسهیلات و مغفول ماندن بعد کیفی جمعیت اشاره کرده‌اند. دسته دیگری از پژوهش‌ها به‌طور خاص به ابعاد ساختاری و نهادی موانع فرزندآوری پرداخته‌اند.

میرحسینی و مجتهدی (۱۴۰۴) در روایت زنان از موانع فرزندآوری مجدد، به عواملی چون هویت‌زدایی از مادری، تعارض نگرشی در فرزندآوری، بی‌اعتمادی به نهادهای آموزشی و تربیتی و ناهماهنگی نقش‌ها اشاره کردند که به لایه‌های ساختاری نزدیک‌تر است.

رازقی نصرآباد و همکاران (۱۴۰۴) در تحلیل دیدگاه زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی، بر ناهماهنگی ساختاری میان نظام بازار کار و نیازهای خانواده، عدم تطابق ساعات کاری با ساعات مهدکودک، کمبود خدمات حمایتی و نبود نظام مراقبت از فرزندان تأکید کرده‌اند و راهکارهایی چون انعطاف‌پذیری ساعات کاری، توسعه دورکاری و بازبینی قوانین حمایت از مادران شاغل را ارائه داده‌اند. کلاته ساداتی و همکاران (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای کیفی با نخبگان شهر یزد، بر لزوم سیاست‌گذاری متناسب با تغییرات جامعه و ارائه سیاست‌های حامی و دوستدار خانواده تأکید داشته‌اند.

درمجموع، مرور پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که مطالعات داخلی در حوزه جمعیت و فرزندآوری، بیشتر بر عوامل فردی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر باروری تمرکز داشته‌اند (عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ رهنما و همکاران، ۱۴۰۰؛ فلاحتی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲). هرچند در برخی مطالعات همچون غمami و همکاران (۱۳۹۸) ایزدی و همکاران (۲۰۲۳) اسدی سروسستانی و همکاران (۲۰۲۳)، ضعف سیاست‌ها و ناهماهنگی نهادی مورد اشاره قرار گرفته است، اما تاکنون تحلیل جامع و نظام‌مندی از موانع ساختاری و نهادی در اجرای سیاست‌های جمعیتی در ایران صورت نگرفته است.

بنابراین، پژوهش حاضر با رویکرد مرور نظام‌مند و تمرکز بر تحلیل ساختاری، درصدد است تا این خلأ علمی را پر کند و تصویری جامع از موانع ساختاری موجود در مسیر اجرای سیاست‌های فرزندآوری ارائه دهد؛ موانعی که شناسایی و رفع آن‌ها شرط اساسی برای تحقق اهداف قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» و موفقیت سیاست‌های جمعیتی کشور به شمار می‌روند.

۵. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر یک مطالعه کیفی با رویکرد مرور نظام‌مند و سنتز تماتیک است که با هدف شناسایی و تبیین موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در ایران انجام شده است. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد یافته‌های متنوع مطالعات کیفی، سیاستی و تحلیلی را در قالب مجموعه‌ای منسجم از مضامین سطح‌بندی شده استخراج و ترکیب کند. همچنین برای اجرای فرایند مرور، از روش سه‌مرحله‌ای مستاک و همکاران که عبارت‌اند از: جست‌وجوی ادبیات؛ ارزیابی پایگاه‌های داده و تجزیه و تحلیل و فراترکیب

یافته‌ها، در فرایند تحقیق بهره‌گیری شده است. شناسایی، غربالگری و تحلیل نمونه‌ها نیز به ترتیب مراحل زیر انجام شده است:

مرحله ۱. شناسایی مقالات مرتبط با عوامل کاهش فرزندآوری و موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی: جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های داده داخلی شامل مجلات تخصصی نور (Noormags)، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، سامانه جامع علوم انسانی (Ensani.ir)، سیویلیکا (Civica) و مگیران (Magiran) انجام شد. جست‌وجو با استفاده از کلیدواژه‌هایی نظیر «فرزندآوری»، «باروری»، «تمایل به فرزندآوری»، «سیاست‌های جمعیتی»، «موانع فرزندآوری»، «عوامل ساختاری فرزندآوری» و «خانواده و جمعیت» صورت گرفت. راهبرد جست‌وجو در پایگاه‌ها با استفاده از ترکیب کلیدواژه‌ها و عملگرهای بولی نظیر فرزندآوری یا باروری یا تمایل به فرزندآوری و سیاست‌های جمعیتی یا قانون جوانی جمعیت و موانع فرزندآوری یا عوامل ساختاری یا موانع اجرایی تنظیم شد. بازه زمانی انتشار مقالات از سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۴ در نظر گرفته شد. در این مرحله، ۴۰ مقاله شناسایی و ثبت گردید.

مرحله ۲. غربالگری و ارزیابی کیفیت مقالات: پس از ترکیب نتایج جست‌وجو، مقالات تکراری حذف شدند. در ادامه، غربالگری براساس عنوان و چکیده انجام گرفت و مقالاتی که ارتباطی با اهداف پژوهش نداشتند، کنار گذاشته شدند. برای ارزیابی کیفیت روش‌شناسی مقالات باقی‌مانده، از ابزار MMAT (Mixed Methods Appraisal Tool) استفاده گردید. با توجه به تنوع طرح‌های پژوهشی مقالات (شامل مطالعات کیفی، مرور نظام‌مند، توصیفی-تحلیلی و آمیخته)، این ابزار به سبب پوشش هم‌زمان انواع طرح‌ها، مناسب‌ترین گزینه انتخاب شد. معیارهای خروج شامل عدم تناسب موضوعی با موانع ساختاری، فقدان تحلیل نهادی یا سیاستی و کیفیت روش‌شناسی پایین‌تر از آستانه قابل قبول در MMAT (امتیاز زیر ۵۰٪) بود. در نهایت، پس از بررسی متن کامل مقالات و اعمال معیارهای ورود و خروج، ۲۵ مقاله برای تحلیل نهایی انتخاب شدند.

مرحله ۳. فراترکیب کیفی و تحلیل محتوا: مقالات منتخب (۲۵ مقاله) با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد سنتز تماتیک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند (ضمیمه ۱، جدول ۶). فرایند کدگذاری باز، محوری و گزینشی منجر به استخراج مضامین پایه گردید. این مضامین در قالب مضامین سازمان‌دهنده دسته‌بندی شده و سپس در سه مضمون فراگیر شامل «عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری»، «موانع و چالش‌های ساختاری اجرای سیاست‌ها» و «راهکارها و الزامات پیشنهادی» طبقه‌بندی شدند (جدول‌های ۲ و ۳). در ادامه، برای ترسیم نقشه مفهومی و

خلاصه‌سازی نتایج، یافته‌های استخراجی در قالب ماتریس‌هایی براساس مؤلفه‌های اقتصادی-شغلی، اجتماعی-فرهنگی، ضعف نظام سیاست‌گذاری، نظارت و اجرا، ناکارآمدی محتوایی، شکاف حمایتی و اصلاحات تقنینی سازمان‌دهی شدند.

به‌منظور اعتباربخشی به یافته‌ها، از راهبردهای تنوع در منابع، شفافیت کامل در مراحل کدگذاری و تحلیل، بازبینی مکرر فرایند استخراج مضامین توسط همکاران پژوهشی و تأیید نهایی نتایج توسط دو کارشناس مستقل در حوزه جمعیت‌شناسی استفاده شد. همچنین برای افزایش پایایی، بازخوانی مداوم داده‌ها و تطبیق مستمر مضامین با پرسش اصلی پژوهش انجام گردید.

۶. یافته‌های پژوهش

تحلیل محتوای کیفی ۲۵ مقاله منتخب، نشان‌دهنده وجود موانع متعدد و به‌هم‌پیوسته در سیاست‌های جمعیتی ایران است. پس از اجرای فرایند کدگذاری در سه مرحله، یافته‌ها در سه مضمون اصلی شامل عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری (زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی)، موانع ساختاری اجرای سیاست‌ها (ضعف‌های نهادی و قانونی) و راهکارهای پیشنهادی دسته‌بندی شدند. در ادامه، هر یک از این مضامین با استناد به مقالات بررسی‌شده و با رویکردی تحلیلی تشریح می‌شود.

۶-۱. عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری

مرور نظام‌مند مطالعات نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری برای فرزندآوری در ایران امروز تحت تأثیر دو دسته عامل مهم اقتصادی شغلی و ارزشی فرهنگی قرار دارد. جدول (۲) مفاهیم، مضامین فرعی و اصلی مرتبط با عوامل مؤثر بر تمایل به فرزندآوری را نشان می‌دهد.

الف) عوامل اقتصادی و شغلی

یکی از مهم‌ترین عوامل بازدارنده فرزندآوری که در مقالات متعدد به آن اشاره شده، ناامنی و عدم ثبات شغلی است. در ۸ مقاله به این موضوع پرداخته شده و ابعاد مختلف آن شامل «نگرانی از آینده شغلی»، «عدم درآمد پایدار»، «ترس از بی‌ثباتی شغلی» و «بحران تورم اقتصادی» ذکر شده است (رهنما و همکاران، ۱۴۰۰؛ ملک‌خانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲؛ کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳؛

جویباری و همکاران، ۱۴۰۲؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶).

موضوع مشکلات مسکن نیز در ۳ مقاله به‌عنوان یکی از موانع کلیدی فرزندآوری مطرح شده است. در این مقالات به مواردی همچون «مسکن گران و کوچک» و «عدم استطاعت تهیه مسکن مناسب» اشاره شده است (فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ ملک‌خانی و همکاران، ۱۴۰۳).

همچنین فشار مالی خانواده و هزینه‌های بالای فرزندپروری در ۶ مقاله مورد توجه قرار گرفته است. در این مطالعات، «دغدغه‌های مالی و معیشتی»، «کیفیت و هزینه‌های فرزندپروری»، «احساس ناامنی اقتصادی» و «فشار مالی خانواده، به‌ویژه در میان مردان» ازجمله موارد مطرح‌شده هستند (ابراهیمی و آذرnia، ۱۴۰۳؛ رهنما و همکاران، ۱۴۰۰؛ کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳؛ جویباری و همکاران، ۱۴۰۲؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳).

ب) دگرگونی ارزشی و فرهنگی

در کنار اقتصاد، مطالعات کیفی متعددی از یک گذار ارزشی عمیق خبر می‌دهند. در حوزه عوامل اجتماعی و فرهنگی، دگرگونی ارزش‌ها و سبک زندگی در ۹ مقاله مورد تأکید قرار گرفته است. این مطالعات به مواردی چون «تغییر سبک زندگی»، «افزایش سن ازدواج»، «تغییر اعتقادات، باورها و ارزش‌های خانوادگی»، «زیست شهری و تجمل‌گرایی»، «گرایش به سبک زندگی مدرن»، «مسئولیت‌گریزی و آسایش‌طلبی» و «فشارهای اجتماعی ناراضیتی‌زا» اشاره کرده‌اند (رحمتی، ۱۴۰۲؛ رهنما و همکاران، ۱۴۰۰؛ ابراهیمی و آذرnia، ۱۴۰۳؛ رحیمی و رازقی، ۱۳۹۸؛ جویباری و همکاران، ۱۴۰۲؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲؛ خوجه و همکاران، ۱۴۰۲؛ رزاقی و همکاران، ۱۴۰۴؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳).

موضوع تحول در نگرش نسبت به مادری و نقش‌های جنسیتی نیز در ۵ مقاله مطرح شده است. مفاهیمی مانند «هویت‌زدایی از مادری»، «مادری تک‌سرانه»، «تغییر نگرش نسبت به جایگاه و اهمیت مادری»، «قضاوت فرهنگی منفی نسبت به خانواده پرجمعیت»، «تعارض نگرشی در فرزندآوری» و «دگرگونی نقش‌های جنسیتی و ساختار قدرت در خانواده» در این مقالات ذکر شده است (میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رحیمی و رازقی، ۱۳۹۸؛ میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳؛ رازقی و همکاران، ۱۴۰۴).

نگرانی از آینده فرزندان و مسائل تربیتی نیز در ۷ مقاله به‌عنوان یک عامل بازدارنده مهم شناسایی شده است. این نگرانی شامل «ترس از تربیت و آینده فرزند»، «دغدغه تربیت، آموزش و آسیب‌های آینده»، «نگرانی از آینده و ناامنی اجتماعی و تربیتی»، «آینده‌هراسی»، «شیوه تربیتی کمال‌گرایانه» و «بی‌اعتمادی و بدبینی به نهادهای آموزشی و تربیتی» است (میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴؛ جویباری و همکاران، ۱۴۰۲؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲؛ رزاقی و همکاران، ۱۴۰۲؛ رهنما و همکاران، ۱۴۰۰).

همچنین فقدان یا ضعف شبکه‌های حمایتی (خانوادگی و نهادی) در ۵ مقاله ذکر شده است. در این مطالعات به مواردی مانند «عدم حمایت خانوادگی و سازمانی»، «فقدان پشتیبانی خانوادگی و محلی»، «عدم دریافت حمایت از سوی خانواده‌ها» و «نبود شبکه حمایتی مؤثر» اشاره شده است (جویباری و همکاران، ۱۴۰۲؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رزاقی و همکاران، ۱۴۰۲؛ رهنما و همکاران، ۱۴۰۰).

جدول ۲: مفاهیم، مضامین فرعی و اصلی مرتبط با عوامل مؤثر بر تمایل به فرزندآوری

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
عوامل مؤثر بر تمایل به فرزندآوری	عوامل اقتصادی و شغلی	- عوامل اقتصادی (هزینه‌های بالا و نگرانی از آینده شغلی)	(رهنما و همکاران، ۱۴۰۰)
		- نیازهای اقتصادی و اشتغال به‌ویژه در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی	(ملکخانی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- نگرانی و ترس از عدم ثبات شغلی	(رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲)
		- دغدغه مالی و معیشتی	(کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- ناپایداری اقتصادی و نگرانی اشتغال پایدار	
		- کیفیت و هزینه‌های فرزند پروری	
		- عوامل اقتصادی و فشار مالی خانواده در میان مردان	(ابراهیمی و آذرینا، ۱۴۰۳)
		- بحران و تورم اقتصادی و عدم درآمد پایدار	(جویباری و همکاران، ۱۴۰۲)
		- مشکلات اقتصادی و عدم ثبات شغلی	(فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- مسکن گران و کوچک	
		- عدم ثبات شغلی	(میرحسینی و ...)

مضمون اصلی	مضمون فرعى	مفاهيم	مشخصات
	عوامل اجتماعى و فرهنگى	- مشكلات مسكن، مسائل اشتغال، احساس ناامنى اقتصادى - عدم مسئوليت‌پذيرى براى تربيت فرزند - تهاجم فرهنگى غرب و فمينيسم - افزايش سن ازدواج - تحول الگوهاى مسئوليت‌پذيرى والدين - مادرى تك سرانه - تعارض نگرشى در فرزندآورى - هويت زدايى از مادرى و قضاوت فرهنگى منفى نسبت به خانواده پُرجمعيت - بى‌اعتمادى و بدبينى به نهادهاى آموزشى و تربيتى - ناهماهنگى نقش‌ها و فرسايش روانى - تغيير سبك زندگى - افزايش سن ازدواج - تغيير اعتقادات و باورها و ارزش‌هاى خانوادگى - فشارهاى اجتماعى جامعه نارضائى‌زا - تحولات خانواده و تغيير سبك زندگى - طلاق - روابط درون‌خانوادگى - سطح سواد - اشتغال - تغيير علايق اعضا - هويت و هنجارهاى خانواده و ساختار قدرت و نقش‌هاى جنسيتى - دغدغه‌هاى نوين فرزندپرورى و عدم داشتن شبكه حمايتى - دغدغه تربيت و آموزش و آسپ‌هاى آينده - تغيير نگرش نسبت به جاىگاه و اهميت مادرى - ترس از باردارى و بيمارى و مشكلات آن - عدم دريافت حمايت از سوى خانواده‌ها	مجتهدى، ۱۴۰۴ (عبداللهى و رحيمى، ۱۳۹۶) (رحمتى، ۱۴۰۲) (ميرحسينى و مجتهدى، ۱۴۰۴) رهنما و همكاران، ۱۴۰۰ (ابراهيمى و آذرنيا، ۱۴۰۳) (رحيمى و رازقى، ۱۳۹۸) (رزاقى و همكاران، ۱۴۰۴) فلاحى و همكاران، ۱۴۰۳

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
		- نگرانی از آینده فرزندان و ناامنی اجتماعی و تربیتی	(عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶)
		- عدم حمایت خانوادگی و سازمانی	(جوبیاری و همکاران، ۱۴۰۲)
		- ترس از تربیت و آینده فرزند	
		- زیست شهری و تجمل‌گرایی	
		- در حاشیه قرار گرفتن ارزش‌های مادرانه	(میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳)
		- نگرانی از آینده	(رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲)
		- نگرانی تربیت فرزند	
		- نگرش‌های منفی به فرزندآوری	(خوجه و همکاران، ۱۴۰۲)
		- گرایش به سبک زندگی مدرن	

۶-۲. موانع و چالش‌های ساختاری اجرای سیاست‌ها

در جدول (۳)، مفاهیم، مضامین فرعی و اصلی مرتبط با موانع و چالش‌های ساختاری سیاست‌ها نشان داده شده است. چهار لایه مانع ساختاری از مرور مقالات شناسایی که نشان می‌دهد ضعف اصلی موجود در عرصه سیاست‌های جمعیتی نه در فقدان قانون، بلکه در کیفیت حکمرانی است. تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد چهار تله و مانع ساختاری به شرح زیر مانع از اثربخشی مطلوب و دستیابی به اهداف جمعیتی شده‌اند.

الف) مشکلات نظام سیاست‌گذاری

در ۴ مقاله به ضعف‌های موجود در نظام سیاست‌گذاری جمعیتی اشاره شده است. این ضعف‌ها شامل «فقدان اثربخشی و کارآمدی قوانین»، «پیش‌بینی نشدن منابع تأمین مالی»، «عدم پیش‌بینی سازوکارهایی برای رفع موانع اقتصادی فرزندآوری»، «خلأ قانونی در حوزه سیاست‌های جمعیتی غیرمستقیم»، «ناکارآمدی سیاست‌های دستوری»، «عدم تناسب امتیازات و مشوق‌ها با نیاز جامعه هدف»، «توجه بیش از حد به خانواده‌های دارای سه فرزند و اقشار متوسط رو به پایین در سیاست‌های تشویقی»، «عدم تأمین اعتبار و پیش‌بینی لازم برای امتیازات»، «ابهام در فرایند تقسیم کار»، «عدم تعریف سازوکار برای برخوردهای نظارتی و قضایی» و «عدم شفافیت سازوکار نظارتی قانون» است (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸؛ نظری مقدم، ۱۴۰۳؛ عبداللهی و

رحیمی، ۱۳۹۶).

ب) ضعف سامانه نظارتی و اجرایی

در ۴ مقاله به ضعف سامانه نظارتی و اجرایی به‌عنوان مانعی در اجرای سیاست‌های جمعیتی پرداخته شده است. موارد ذکر شده عبارت‌اند از: «فقدان نظام نظارت کارآمد»، «خلأ نظارت و اجرا»، «ساختار ضعیف مدیریتی» و «نبود هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی» (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸؛ ثمنی و شهریاری، ۱۳۹۹؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ نظری مقدم، ۱۴۰۳).

ج) ناکارآمدی محتوایی

در ۴ مقاله به ناکارآمدی محتوایی قوانین و سیاست‌ها اشاره شده است. این ناکارآمدی شامل «غفلت از علل عینی و ذهنی کاهش جمعیت»، «عدم پرداختن به نیازهای ارجح»، «بی‌برنامگی برای جمعیت کنونی به لحاظ پرورش و اقتصاد»، «ناهماهنگی ساختاری میان نظام بازار کار و نیازهای خانواده و نبود نظام مراقبت از فرزندان»، «توجه صرف به بُعد کمی تسهیلات و مغفول ماندن بعد کیفی جمعیت» و «عدم تناسب راهکارهای تقنینی با مسائل و ظرفیت‌ها (مانند افزایش مهدکودک‌ها در برابر مسئله نگرانی تربیتی و کیفیت آموزش و مربیان)» است (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸؛ عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶؛ رازقی و همکاران، ۱۴۰۴؛ ثمنی و شهریاری، ۱۳۹۹).

د) شکاف حمایتی

در ۵ مقاله به شکاف در خدمات حمایتی و رفاهی به‌عنوان مانعی ساختاری اشاره شده است. موارد ذکر شده عبارت‌اند از: «کمبود خدمات حمایتی و مشوق‌های دولت و بی‌اعتمادی نسبت به وصول آن‌ها»، «عدم پوشش مشاوره و روان‌شناسی رایگان»، «غفلت از ظرفیت سالمندان برای مراقبت از کودکان»، «کاستی‌های ساختاری بیمه و عدم پوشش برخی خدمات درمانی»، «چالش مراقبت از فرزند برای مادران دانشجو و نبود ساختار حمایتی»، «عدم امکانات متناسب شیردهی و بارداری در محل کار»، «نبود مهد مناسب و کلاس‌های آموزش تربیت و مشاوره در محل کار»، «نبود سرویس ایاب‌وذهاب در دوران بارداری و دوره شیردهی»، «نبود مکان مناسب استراحت، شیردهی و تعویض در محل کار و اماکن عمومی» و «عدم تطابق ساعات کاری مهدها

و مدارس با ساعات کاری والدین» (فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳؛ ثمنی و شهریاری، ۱۳۹۹؛ میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴؛ ملک‌خانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲).

جدول ۳: مفاهیم، مضامین فرعی و اصلی مرتبط با موانع و چالش‌های ساختاری سیاست‌ها

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
موانع و چالش‌های ساختاری اجرای سیاست‌ها		- فقدان اثربخشی و کارآمدی قوانین - پیش‌بینی نشدن منابع تأمین مال - عدم پیش‌بینی سازوکارهایی برای رفع موانع اقتصادی فرزندآوری - خلأ قانونی در حوزه سیاست‌های جمعیتی غیرمستقیم	(غمامی و همکاران، ۱۳۹۸)
		- عدم تناسب امتیاز و مشوق‌ها با نیاز جامعه هدف - توجه زیاد به خانواده‌های دارای سه فرزند - توجه زیاد به اقشار متوسط رو به پایین در سیاست‌های تشویقی - عدم تأمین اعتبار و پیش‌بینی لازم درخصوص امتیازات - ابهام فرایند تقسیم کار - عدم تعریف سازوکار برای برخورد‌های نظارتی و قضایی - عدم شفافیت سازوکار نظارتی قانون	(نظری مقدم، ۱۴۰۳)
		ناکارآمدی سیاست‌های دستوری	(عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶)
	ضعف سامانه نظارتی و اجرایی	فقدان نظام نظارت کارآمد	(غمامی و همکاران، ۱۳۹۸)
		خلأ نظارت و اجرا	(ثمنی و شهریاری، ۱۳۹۹)
		ساختار ضعیف مدیریتی	(عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶)
		نبود هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی	(نظری مقدم، ۱۴۰۳)
		ناکارآمدی محتوایی	(غمامی و همکاران، ۱۳۹۸)

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
		جمعیت	
		— عدم پرداختن به نیازهای ارجح	(عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶)
		— بی‌برنامگی برای جمعیت کنونی به لحاظ پرورش و اقتصاد و ...	
		— ناهماهنگی ساختاری بین نظام بازار کار و نیازهای خانواده و نبود نظام مراقبت فرزندان	(رازقی و همکاران، ۱۴۰۴)
		— توجه صرف به بعد کمی تسهیلات و مغفول ماندن بعد کیفی جمعیت	(ثمنی و شهریار، ۱۳۹۹)
شکاف حمایتی		— عدم تناسب راهکارهای تقنینی با مسائل و ظرفیت‌ها (افزایش مهدکودک‌ها در مقابل مسئله نگرانی تربیتی و کیفیت آموزش و مربیان)	
		— کمبود خدمات حمایتی و مشوق‌های دولت و بی‌اعتمادی از وصول آن‌ها	(فلاحی و همکاران، ۱۴۰۳)
		— عدم پوشش مشاوره و روان‌شناسی رایگان	(ثمنی و شهریار، ۱۳۹۹)
		— غفلت از ظرفیت سالمندان برای مراقب کودکان	
		— کاستی‌های ساختاری بیمه و عدم پوشش برخی خدمات درمانی	(میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴)
		— چالش مراقبت از فرزند مادران دانشجو و نبود ساختار حمایتی	(ملکخانی و همکاران، ۱۴۰۳)
		— عدم امکانات متناسب شیردهی و بارداری محل کار	(رمضانخانی و پودینه، ۱۴۰۲)
		— عدم مهد مناسب و کلاس آموزش تربیت و مشاور در محل کار	
		— عدم سرویس ایاب ذهاب دوران بارداری و دوره شیردهی	
		— نبود مکان مناسب استراحت و شیردهی و تعویض در محل کار و اماکن عمومی	
		— عدم تطابق ساعات کاری مهد و مدارس با ساعات کاری والدین	

۳-۶. راهکارها و الزامات پیشنهادی

جدول (۴)، مفاهیم و مضامین فرعی و اصلی مرتبط با راهکارها و الزامات پیشنهادی را نشان می‌دهد. براین اساس راهکارهای استخراج شده از مقالات در سه حوزه قابل دسته‌بندی هستند که هریک به بخشی از موانع شناسایی شده در قسمت قبل پاسخ می‌دهند؛ این راهکارها عبارت‌اند از:

الف) بازآرایی ساختار اقتصادی و بازار کار

در ۷ مقاله، راهکارهایی در زمینه اصلاح ساختار شغلی و مالی برای تسهیل فرزندآوری ارائه شده است که بر ضرورت انعطاف‌پذیری بازار کار تأکید دارند. مواردی مانند اصلاح معیار ارزیابی کار براساس خروجی به جای ساعات حضور در محل کار، ایجاد محیط کار دوستدار خانواده، توسعه دورکاری، شناورسازی ساعات کاری، تطابق ساعات کاری با ساعات مهدکودک و مدرسه، بازبینی قوانین حمایت از مادران شاغل و ایجاد محیط کار سازگار با نیازهای خانواده از جمله پیشنهادها مطرح شده هستند. همچنین بر لزوم ایجاد ثبات شغلی و درآمد پایدار برای زوجین جوان تأکید شده است (علوی وفا؛ رازقی و همکاران، ۱۴۰۴؛ ملک‌خانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ ثمنی و همکاران، ۱۳۹۸).

ب) بازطراحی خدمات حمایتی و رفاهی

در حوزه بازطراحی خدمات حمایتی و رفاهی، ۹ مقاله راهکارهایی ارائه داده‌اند. بهبود سیاست‌های تشویقی و متناسب‌سازی آن با نیازهای واقعی، ارائه خدمات مراقبتی از کودکان، تسهیلات مسکن، افزایش پوشش بیمه‌ای خدمات درمانی مرتبط با بارداری و زایمان، فرهنگ‌سازی برای مشارکت خانواده گسترده در نگهداری از فرزند، آموزش مهارت‌های فرزندپروری مشترک میان زوجین و ایجاد تعادل میان کار و زندگی از مهم‌ترین این پیشنهادهاست. همچنین بر ضرورت حمایت از حضور هم‌زمان زنان در نقش مادری و اشتغال، کاهش تعارض نقش‌های مادری و شغلی و ارائه الگوی بومی از مادران شاغل تأکید شده است (رهنما و همکاران، ۱۴۰۰؛ ملک‌خانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ خرم‌دل و همکاران، ۱۴۰۴؛ ابراهیمی و آذرnia، ۱۴۰۳؛ میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴؛ خوجه و همکاران، ۱۴۰۲؛ میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳؛ سعادت‌مند و نوروزی، ۱۴۰۲؛ کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رازقی و همکاران، ۱۴۰۴).

ج) مهندسی مجدد نظام تقنین

در ۸ مقاله، راهکارهایی برای اصلاح نظام قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری ارائه شده است. این راهکارها شامل «رفع تداخل سیاست‌ها (مانند افزایش جمعیت کشور در کنار سیاست کاهش تمرکز جمعیت در پایتخت)»، «اصلاح قوانین پراکنده مانند قانون تسهیل ازدواج و ادغام آن‌ها در یک چهارچوب منسجم و فراگیر»، «سیاست‌گذاری متناسب با نیازهای مناطق مختلف»، «کنترل مستمر و ایجاد سازوکار نظارتی و ارزیابی سیاست‌ها»، «رصد و پایش اجرای سیاست‌ها»، «تضمین اجرای قوانین»، «شفافیت نقش‌ها و مسئولیت نهادها»، «تمهید سازوکار اجرایی کارآمد»، «تقویت ضمانت اجرا»، «تعیین متولی مشخص»، «پرهیز از موازی‌کاری و تداخل وظایف سازمانی»، «استفاده از شاخص‌های دقیق در ارزیابی سیاست‌ها»، «مسئله‌شناسی و مخاطب‌شناسی دقیق»، «تقویت نوآوری و هماهنگی نهادی»، «شفافیت و هدفمندی خط‌مشی‌ها»، «برنامه‌ریزی برای تغییر نگرش‌های اجتماعی»، «متناسب‌سازی قوانین با نیازهای مناطق و اقشار مختلف اجتماعی»، «شفاف‌سازی روند اجرای قانون و گزارش‌دهی مستمر» و «بهبود ضمانت اجرایی سیاست‌های تشویقی» است (نوده فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲؛ ارحامی، ۱۴۰۱؛ علوی وفا، ۱۳۹۹؛ خان‌محمدی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳؛ رازقی و همکاران، ۱۴۰۴؛ نظری مقدم، ۱۴۰۳؛ میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳؛ غمامی و همکاران، ۱۳۹۸).

یافته‌های این مرور نظام‌مند درخصوص راهکارهای ساختاری، به‌وضوح با تجارب کشورهای موفق در حوزه سیاست‌های جمعیتی هم‌خوانی دارد. به‌گونه‌ای که در کشورهای با نرخ باروری بالاتر نظیر نروژ و فرانسه، مؤلفه‌هایی همچون مرخصی والدین طولانی‌مدت با حقوق کامل، انعطاف‌پذیری ساعات کاری، دسترسی به سیستم‌های آموزشی تمام‌وقت و برنامه‌های فوق‌برنامه و برابری جنسیتی در تقسیم کار خانگی، به‌عنوان پیش‌نیازهای اساسی افزایش فرزندآوری شناسایی شده‌اند (رئیندفس و کیم چو، ۲۰۱۶). این مقایسه نشان می‌دهد که راهکارهای پیشنهادی در ایران نظیر توسعه دورکاری، شناورسازی ساعات کاری، تطابق ساعات مهدکودک با ساعات اداری و اصلاح قوانین حمایت از مادران شاغل، نه‌تنها پیشنهادهایی نظری، بلکه مصادیقی عینی از سیاست‌های بین‌المللی اثربخش هستند که در صورت اجرای صحیح، می‌توانند مسیر کاهش باروری را معکوس کنند.

جدول ۴: مفاهیم و مضامین فرعی و اصلی مرتبط با راهکارها و الزامات پیشنهادی

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
راهکارها و الزامات پیشنهادی	ساختار شغلی و مالی	- ایجاد رهیافت برای بی‌ثباتی شغلی	(علوی وفا، ۱۳۹۹)
		- محیط کار دوستدار خانواده	
		- جبران کمبود مراقبت غیررسمی از طریق خدمات نهادی	
		- تنوع در مرخصی و اجرای دورکاری	
		- انعطاف ساعات کاری و کاهش آن	
		- تصویب یا بازبینی در قانون حمایتی از مادران شاغل	
		- انعطاف‌پذیری کار در مکان و زمان، شناور بودن ساعات و روزهای کاری و ایجاد تعادل بین کار و خانواده	(رازقی و همکاران، ۱۴۰۴)
		- بازبینی قانون حمایت از مادران شاغل و تضمین اجرای قوانین	
		- اصلاح معیار ارزیابی کار براساس خروجی و نه زمان ساعت حضور در محل کار	
		- تطابق ساعات کاری با ساعات مدارس و مهدکودک‌ها	
	بازطراحی خدمات حمایتی و رفاهی	- تأمین مالی در هنگام تحصیل افراد متأهل	
		- حداقل در دو سال اول تحصیل	(ملکخانی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- اجازه اشتغال حین تحصیل	
		- درآمد مناسب پروژه‌های تحقیقاتی	
		- رابطه معنادار مثبت بین حمایت قانونی و تمایل زنان شاغل به باروری	(ثمنی و همکاران، ۱۳۹۸)
		- لزوم حمایت‌های اجتماعی، سیاست‌های تشویقی و بهبود شرایط اقتصادی شغل و مسکن	(رهنما و همکاران، ۱۴۰۰)
		- ایجاد محیط مناسب باری حضور مادر و فرزند در دانشگاه و اتاق شیردهی و بازی	(ملکخانی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- کمک خانواده گسترده در نگهداری فرزند و همکاری آقا در منزل	
		- سیاست‌های حمایت از تشکیل خانواده و حمایت اقتصادی از فرزندآوری	(خرمدل و همکاران، ۱۴۰۴)

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
		- بهبود سازوکارهای اشتغال و امنیت شغلی - ایجاد تعادل میان کار و زندگی - ارائه خدمات مراقبتی برای کودکان - انعطاف‌پذیری در سیاست‌های کاری و حمایت از زنان شاغل - ارتقای سلامت باروری و افزایش دسترسی به خدمات مراقبتی و بهداشتی - تقویت روابط خانوادگی و ایجاد نگرش‌های مثبت نسبت به فرزندآوری	
		لزوم ارائه حمایت‌ها و امتیازات واقعی دولت	(ابراهیمی و آذرnia، ۱۴۰۳)
		- آموزش مهارت فرزندپروری مشترک تقویت مشوق‌های اقتصادی و خدمات اجتماعی و پوشش بیمه‌ای	(میرحسینی و مجتهدی، ۱۴۰۴)
		تقویت حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی	(خوجه و همکاران، ۱۴۰۲)
		- بهبود سیاست‌های تشویقی - ارائه تسهیلات مادرانه - مناسب‌سازی ادغام شغل و امور خانوادگی	(میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳)
		- افزایش سقف اعطای وام قرض‌الحسنه - فرزندآوری و ودیعه مسکن - کمک به تأمین مسکن مناسب و ارزان قیمت - حفظ توان مالی خانواده - تسهیلات اجتماعی رسمی جهت کمک به مادران شاغل	(سعادت‌مند و نوروزی، ۱۴۰۲)
		سیاست‌های حامی و دوستدار خانواده	(کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- ضرورت حمایت از حضور مادرانه زنان در جامعه - تکریم باروری - کاهش تعارض نقش‌های مادری و شغلی و ارائه الگوی اسلامی از مادران شاغل	(رازقی و همکاران، ۱۴۰۴)

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
قانون‌گذاری و متن سیاست		- رفع تداخل سیاست‌ها (افزایش جمعیت کشور و کاهش جمعیت پایتخت)	(نوده فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲)
		- اصلاح قوانین پراکنده (مانند قانون تسهیل ازدواج) و ادغام آن‌ها در یک چهارچوب منسجم و فراگیر (مانند قانون جوانی جمعیت)	(ارحامی، ۱۴۰۱)
		- اصلاح سیاست‌ها جهت توانایی پاسخ‌گویی به نیاز افراد در مناطق مختلف	(علوی وفا، ۱۳۹۹)
		- کنترل مستمر و سازوکار نظارتی و ارزیابی سیاست‌ها	(خان محمدی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- رصد و پایش سیاست‌ها	
		- سیاست‌گذاری متناسب با تغییر جامعه	(کلاته ساداتی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- تضمین اجرای قوانین و اصلاح و نظارت بران	(رازقی و همکاران، ۱۴۰۴)
		- شفافیت نقش‌ها	
		- تمهید سازوکار اجرایی کارآمد	
		- ضمانت اجرا و وجود سازوکار اجرایی	
		- متولی مشخص و اصلاح رویه‌ها	
		- نهادتنظیم‌گر و تسهیلگر	
		- عدم موازی‌کاری و تداخل وظایف سازمانی و ابهام تکالیف	(خان محمدی و همکاران، ۱۴۰۳)
		- شاخص محوری در ارزیابی و سنجش اصولی و پیش‌نگر	
		- مخاطب و مسئله شناسی	
		- نوآوری و هماهنگی و مشورت‌پذیری	
		- شفافیت و هدفمندی و فراگیری خط‌مشی‌ها	
		- برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در جهت تغییر نگرش‌ها	(خوجه و همکاران، ۱۴۰۲)
		- متناسب‌سازی قانون با نیازهای مناطق مختلف و اقشار مختلف اجتماعی	(نظری مقدم، ۱۴۰۳)
		- شفاف‌سازی روند اجرای قانون و	

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم	مشخصات
		گزارش‌دهی مستمر - اصلاح و تقویت فرایند نظارتی	
		لزوم بهبود ضمانت اجرایی سیاست‌های تشویقی - (میرحسینی و خلیلی، ۱۴۰۳)	
		لزوم اصلاح ساختار قوانین و سیاست‌های جمعیتی - (غمامی و همکاران، ۱۳۹۸)	

جدول (۵)، خلاصه‌ای از سه محور اصلی یافته‌ها را به همراه مضمون‌های فرعی و مهم‌ترین مفاهیم شناسایی شده در مقالات ارائه می‌دهد.

جدول ۵: خلاصه‌ای از محورهای اصلی موانع سیاست‌های جمعیتی و راهکارهای آن

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفاهیم
عوامل مؤثر بر کاهش به فرزندآوری	اقتصادی و شغلی	نامنی شغلی، بی‌ثباتی درآمد، مشکلات مسکن، فشار مالی فرزندپروری
	اجتماعی و فرهنگی	تغییر سبک زندگی، افزایش سن ازدواج، تضعیف نقش مادری، نگرانی از آینده تربیتی فرزند، فقدان شبکه حمایتی
موانع ساختاری اجرای سیاست‌ها	ضعف نظام سیاست‌گذاری	فقدان منابع مالی پایدار، عدم تناسب مشوق‌ها با نیاز واقعی، ابهام در تقسیم کار نهادی
	ضعف نظارتی و اجرایی	نبود نظام نظارت کارآمد، خلأ ضمانت اجرایی، ناهماهنگی میان دستگاه‌ها
	ناکارآمدی محتوایی	غفلت از ابعاد کیفی، ناهماهنگی قوانین کار و نیازهای خانواده، بی‌توجهی به موانع ریشه‌ای
	شکاف حمایتی	کمبود مهدکودک، عدم انعطاف ساعات کاری، نبود امکانات شیردهی در محل کار
راهکارهای پیشنهادی	ساختار شغلی و مالی	انعطاف‌پذیری کار (دورکاری، ساعات شناور)، تضمین امنیت شغلی، بازبینی قوانین حمایت از مادران شاغل
	خدمات حمایتی و رفاهی	توسعه خدمات مراقبت از کودک، تسهیلات مسکن، بهبود پوشش بیمه، ایجاد تعادل کار-زندگی، تدابیر فرهنگی گسترش شبکه‌های حمایتی
	نظام تقنین	انسجام‌بخشی به قوانین، ایجاد سازوکار نظارتی، متناسب‌سازی با شرایط اقشار و مناطق مختلف

این مطالعه با هدف شناسایی موانع ساختاری سیاست‌های جمعیتی در ایران راهکارهای اصلاحی رفع این موانع انجام گرفت. مرور نظام‌مند و تحلیل محتوای کیفی ۲۵ مطالعه معتبر در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۴، نشان داد کاهش باروری در ایران پدیده‌های چندعاملی است که ریشه در تعامل پیچیده عوامل اقتصادی، فرهنگی و ساختاری دارد. در سطح خرد، عوامل اقتصادی-شغلی (ناامنی شغلی، فشار مالی، مشکلات مسکن) و اجتماعی-فرهنگی (تغییر سبک زندگی، فردگرایی، تضعیف نقش مادری) نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش تمایل به فرزندآوری ایفا می‌کنند. با این حال این عوامل، ریشه در موانع کلان ساختاری دارند که در چهار لایه «ضعف نظام سیاست‌گذاری»، «ضعف نظارت و اجرا»، «ناکارآمدی محتوایی» و «شکاف حمایتی» قابل شناسایی و طبقه‌بندی هستند. این یافته‌ها با نتایج پژوهش‌های پیشین در ایران هم‌خوانی دارد. به‌گونه‌ای که غمامی و همکاران (۱۳۹۸) نیز بر نبود انسجام در سیاست‌های تقنینی، ضعف نظارت و فقدان ضمانت اجرا تأکید کرده‌اند. همچنین عبداللهی و رحیمی (۱۳۹۶) در مطالعه خود بر فقدان حمایت‌های اجتماعی، مشکلات مسکن و نگرانی از آینده فرزندان به‌عنوان مهم‌ترین موانع فرزندآوری از دیدگاه کاربران اینترنتی تأکید کرده‌اند که با یافته‌های پژوهش حاضر درخصوص عوامل اقتصادی-شغلی و اجتماعی-فرهنگی هم‌سو است.

مطالعه میرحسینی و خلیلی (۱۴۰۳) نشان داد که زنان متأهل، بهبود سیاست‌های تشویقی، ارائه تسهیلات مادرانه و مناسب‌سازی ادغام شغل و امور خانوادگی را به‌عنوان مهم‌ترین مطالبات خود مطرح کرده‌اند. این یافته با شناسایی شکاف حمایتی به‌عنوان یکی از چهار لایه مانع ساختاری در پژوهش حاضر، هم‌خوانی کامل دارد. همچنین میرحسینی و مجتهدی (۱۴۰۴) در روایت زنان از موانع فرزندآوری مجدد، به عواملی نظیر هویت‌زدایی از مادری، تعارض نگرشی در فرزندآوری، بی‌اعتمادی به نهادهای آموزشی و تربیتی و ناهماهنگی نقش‌ها اشاره کرده‌اند که مؤید یافته‌های پژوهش حاضر در حوزه عوامل اجتماعی-فرهنگی کاهش تمایل به فرزندآوری است.

یافته‌ها نشان داد که بخشی از دلایل کاهش باروری به تغییرات ارزشی نظیر فردگرایی، خودشکوفایی و تضعیف نقش مادری مرتبط است شود که با نظریه گذار دوم جمعیتی (Lesthaeghe, 2022) هم‌خوانی دارند. به‌موازات این تغییرات ارزشی، عوامل اقتصادی-شغلی مانند ناامنی شغلی، فشار مالی و مشکلات مسکن در چهارچوب نظریه کنش عقلانی تفسیر می‌شوند که براساس آن، افراد در شرایط نااطمینانی اقتصادی، فرزندآوری را به تعویق می‌اندازند یا از آن صرف‌نظر می‌کنند. چنانچه دیدیم

ناامنی شغلی، بی‌ثباتی درآمد و مشکلات مسکن پربسامدترین موانع ذکر شده در مقالات هستند. نکته قابل تأمل آن است که مسئله تنها «گرانی» نیست، بلکه «پیش‌بینی‌ناپذیری» شرایط اقتصادی است که امکان برنامه‌ریزی بلندمدت خانواده را سلب می‌کند. همچنین تعارض میان نقش‌های شغلی و خانوادگی زنان که به‌عنوان یکی از موانع مهم شناسایی شده، توسط نظریه تعارض نقش‌های جنسیتی (Goldscheider et al 2014) و برابری جنسیتی (McDonald, 2000). تبیین می‌شود و نشان می‌دهد در جامعه‌ای که زنان به سطوح بالای تحصیلات و اشتغال دست یافته‌اند اما ساختارهای نهادی همچنان سنتی باقی مانده‌اند، باروری کاهش می‌یابد.

یافته‌های این مطالعه نشان داد میان طراحی سیاست و پیاده‌سازی شکاف وجود دارد درواقع اگرچه قوانین نسبتاً مناسبی در حوزه جمعیت تصویب شده‌اند، اما ساختارهای نهادی (نظیر هماهنگی دستگاه‌ها، نظام نظارت و ارزیابی و تأمین منابع مالی) نتوانسته‌اند بستر لازم برای تحقق اهداف این قوانین را فراهم آورند. این نتیجه با نظریه اجرای خط‌مشی (Pressman & Wildavsky, 1973) و مطالعه دانایی فرد و همکاران (۱۳۸۹) هم‌خوانی دارد که براساس آن، ناکامی بسیاری از سیاست‌ها به دلیل محتوای ضعیف آن‌ها نیست بلکه به دلیل شکاف در اجرا موفق نیستند. غمami و همکاران (۱۳۹۸) نیز به فقدان نظام نظارت کارآمد، نبود هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی و خلأ نظارت و اجرا به‌عنوان موانع اصلی اشاره کرده‌اند که همگی نشان از ضعف در اجرای خط‌مشی دارد. همچنین نظریه حکمرانی (یزدانی زارزانی، ۱۳۹۱) با تأکید بر تغییر در توازن میان دولت و جامعه مدنی و نقش شبکه‌های غیردولتی در فرایند سیاست‌گذاری، تبیین می‌کند که چرا رویکردهای متمرکز و بالا به پایین در ایران، با وجود تصویب قوانین مناسب، به ناکارآمدی انجامیده‌اند.

براساس یافته‌های مطالعه می‌توان گفت تغییرات ارزشی و اقتصادی که در سطح خرد در کشور رخ داده است بستری اجتماعی فراهم کرده که ضرورت اتخاذ و اجرای سیاست‌های تشویقی را نشان می‌دهد، اما ناکارآمدی ساختارهای نهادی در سطح کلان، شکاف میان سیاست‌ها و نیازهای واقعی (حسینی سعدی و صادقی، ۱۴۰۳)، بی‌اعتمادی نهادی (شمس قهفرخی و همکاران، ۱۴۰۰) را تشدید کرده است. این شرایط عملاً می‌تواند انگیزه‌های فرزندآوری را تضعیف کند. در چنین شرایطی، تجارب کشورهای موفق در حوزه سیاست‌های جمعیتی، می‌تواند مفید باشد. برای نمونه، در نروژ و فرانسه، ترکیبی از انعطاف‌پذیری بازار کار (ساعات کاری شناور، دورکاری، مرخصی والدین با حقوق کامل)، نظام مراقبت از کودک (مهدکودک‌های باکیفیت و برنامه‌های

فوق‌برنامه) و سیاست‌های حمایتی هماهنگ (تسهیلات مسکن، پوشش بیمه‌ای و مشوق‌های مالی متناسب با نیاز خانواده‌ها) مدنظر قرار گرفته است (سوبوتکا و همکاران ۱۳۹۹؛ ریندفوس و کیم چو، ۱۴۰۰؛ خرمدل و همکاران، ۱۴۰۴).

۷. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

یافته‌های این مطالعه چهار مانع ساختاری مرتبط با کاهش باروری در ایران را شناسایی کرد. این موانع شامل ضعف نظام سیاست‌گذاری، ضعف نظارت و اجرا، ناکارآمدی محتوایی و شکاف حمایتی هستند. در سطح خرد نیز عوامل اقتصادی-شغلی (ناامنی شغلی، فشار مالی، مسکن) و اجتماعی-فرهنگی (تغییر سبک زندگی، فردگرایی، تضعیف نقش مادری) به‌عنوان پراسامدترین موانع تمایل به فرزندآوری شناسایی شدند. درخصوص افق راهکارها، مقالات پیشنهادی همگی بر یک اصل کلیدی دلالت دارند: موفقیت سیاست‌های جمعیتی مستلزم گذار پارادایمی از «سیاست‌گذاری صوری و کمی‌محور» به «حکمرانی ساختاری خانواده‌محور» است. این گذار نیازمند بازآرایی ساختاری در سه حوزه کلیدی به شرح زیر است:

۱. در حوزه اقتصاد و ساختار شغلی، مصادیقی چون اصلاح معیار ارزیابی کار براساس خروجی به‌جای ساعات حضور فیزیکی، توسعه دورکاری، شناورسازی ساعات کاری، تطابق ساعات کاری با ساعات مهدکودک‌ها و مدارس، ایجاد ثبات شغلی و درآمد پایدار برای زوجین جوان و بازبینی قوانین حمایت از مادران شاغل به‌عنوان پیش‌نیازهای اساسی مطرح شده است.
۲. در حوزه خدمات حمایتی و رفاهی، مصادیق متعددی ازجمله بهبود سیاست‌های تشویقی متناسب با نیازهای واقعی، ارائه خدمات مراقبتی از کودکان، افزایش پوشش بیمه‌ای خدمات درمانی مرتبط با بارداری و زایمان، تسهیلات مسکن، آموزش مهارت‌های فرزندپروری مشترک میان زوجین و کاهش تعارض نقش‌های مادری و شغلی از طریق ارائه الگوی بومی از مادران شاغل، مورد تأکید قرار گرفته است.
۳. در حوزه نظام تقنین و سیاست‌گذاری نیز راهکارهایی نظیر رفع تداخل سیاست‌ها، اصلاح قوانین پراکنده و ادغام آن‌ها در چهارچوبی منسجم، شفاف‌سازی نقش‌ها و مسئولیت نهادها، پرهیز از موازی‌کاری و تداخل وظایف سازمانی، متناسب‌سازی قوانین با نیازهای مناطق و اقشار مختلف اجتماعی، ایجاد سازوکار نظارتی کارآمد، تضمین ضمانت اجرایی و گزارش‌دهی مستمر

از روند اجرای قانون، پیشنهاد شده‌اند.

در نهایت موفقیت سیاست‌های جمعیتی به اصلاح هم‌زمان ساختارهای نهادی و بسترهای فرهنگی-اقتصادی مرتبط است و با توجه به آنکه تشکیل خانواده و فرزندآوری در جامعه ما اهمیت دارد، چنانچه زیرساخت‌های اقتصادی، حقوقی و اجتماعی برای تحقق اهداف باروری فراهم شود احتمال افزایش باروری وجود دارد. براساس یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای پژوهشی زیر ارائه می‌شود:

- ❖ اجرای پژوهش‌های کیفی با مدیران و تدوین‌کنندگان سیاست‌های جمعیتی برای شناسایی موانع نهادی مؤثر بر عدم پیش‌بینی منابع مالی پایدار و عدم تناسب مشوق‌ها با نیاز واقعی خانواده‌ها
- ❖ بررسی علل ناهمبستگی میان دستگاه‌های متولی اجرای قانون جوانی جمعیت و شناسایی موانع ساختاری فرایند نظارت و ارزیابی
- ❖ انجام پژوهش‌های کاربردی برای بررسی امکان‌پذیری ایجاد مهدکودک‌های محل کار، انعطاف‌پذیری ساعات کاری و ارائه امکانات شیردهی در محیط‌های کاری
- ❖ طراحی پژوهش‌های طولی برای سنجش تأثیر متغیرهای اقتصادی (ناامنی شغلی، تورم، مسکن) بر تصمیم به فرزندآوری در بازه‌های زمانی مختلف

ضمیمه ۱: جدول ۶؛ مشخصات ۲۵ منبع تحلیل شده جهت شناسایی موانع و راهکارهای ساختاری سیاست‌های جمعیتی

انتشار	نویسنده	عنوان مقاله
۱۴۰۰	رهنما و همکاران	عوامل مرتبط با فرزندآوری در ایران: یک مطالعه مروری سیستماتیک
۱۴۰۳	ملکخانی و همکاران	چالش‌ها و نیازهای پیش‌روی دانشجویان در حوزه فرزندآوری
۱۴۰۳	کلاته ساداتی و همکاران	واکوی دیدگاه نخبگان در زمینه سیاست‌گذاری جمعیتی در شهر یزد: یک مطالعه کیفی
۱۴۰۳	ابراهیمی و آذرینا	بررسی عوامل سوق‌دهنده و بازدارنده فرزندآوری
۱۴۰۲	جویباری و همکاران	تبیین عوامل مؤثر بر فرزندآوری در ایران: یک مطالعه متاستز
۱۴۰۳	فلاحی و همکاران	تبیین عوامل مؤثر در فرزندآوری زوجین براساس الگوی بازاریابی اجتماعی
۱۳۹۶	عبداللهی و رحیمی	برساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش‌رو: مطالعه موردی کاربران اینترنتی

عنوان مقاله	نویسنده	انتشار
عوامل کاهش جمعیت و راهکارهای مقابله با آن	رحمتی	۱۴۰۲
روایت زنان از موانع و چالش‌های فرزندآوری مجدد	میرحسینی و مجتهدی	۱۴۰۴
تحولات و چالش‌های ساختاری و کارکردی نهاد خانواده در ایران: یک مرور نظام‌مند	رحیمی و رازقی	۱۳۹۸
تبیین مؤلفه‌های تعیین‌کننده تصمیم‌گیری فرزندآوری در زنان و مردان سنین باروری: یک مطالعه کیفی	رازقی و همکاران	۱۴۰۲
بررسی عوامل مؤثر بر فرزندآوری: یک مطالعه مروری	خوجه و همکاران	۱۴۰۲
آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه شاخص‌های مطلوب	غمامی و همکاران	۱۳۹۸
بررسی مسائل و چالش‌های اجرایی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در ایران (مطالعه موردی استان گیلان)	نظری مقدم	۱۴۰۳
ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالادستی به بُعد کیفی افزایش جمعیت	ثمنی و شهریار	۱۳۹۹
بررسی عوامل مرتبط با تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری پس از تصویب انون جوانی جمعیت: مطالعه مرور نظام‌مند	رمضانخانی و پودینه	۱۴۰۲
درک و تصور زنان از تأثیر سیاست‌های تشویقی بر امر فرزندآوری: یک مطالعه کیفی	میرحسینی و خلیلی	۱۴۰۳
شناسایی عوامل مؤثر بر اجرای سیاست‌های خانواده در ایران	خان محمدی و همکاران	۱۴۰۳
راهکارهای ساختاری رفع موانع فرزندآوری (تحلیل دیدگاه زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی)	رازقی و همکاران	۱۴۰۴
تأثیر حمایت قانونی از زنان شاغل در دوره بارداری و شیردهی بر تمایل ایشان به فرزندآوری	ثمنی و همکاران	۱۳۹۸
بررسی رویکردهای جهانی برای معکوس کردن کاهش نرخ زاد و ولد و تأخیر ازدواج در نسل جدید	خرمدل و همکاران	۱۴۰۴
ویژگی‌های سیاست‌گذاری مطلوب جمعیت در ایران	نوده فراهانی و همکاران	۱۳۹۲
واکاوی علی لایه‌های رشد جمعیت در ایران و رهیافت‌های رسانه‌ایان	علوی وفا	۱۳۹۹
بررسی اقدامات حمایتی دولت از فرزندآوری با اتکا به مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی	سعادت‌مند و نوروزی	۱۴۰۲

فهرست منابع

- ابراهیمی، مهدی؛ آذرنیا، فهفمه (۱۴۰۳). عوامل سوق دهنده و بازدارنده فرزندآوری (زوجفن جوان شرکت کننده در طرح باهم). مقاله ارائه شده در اولین همافش ملی روابط سالم و روان شناسی مثبت نگر. بازفابی شده از آرشفو فافگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی.
- ارحامی، آسیف (۱۴۰۱). رصد رفتارها و نگرش های افرفانیان در موضوع فرزندآوری، (شمارف مسلسل ۱۸۳۱۶). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، معاونت پژوهش های افتماعی و فرهنگف.
- ارحامی، آسیف (۱۴۰۱). رصد رفتارها و نگرش های افرفانیان در موضوع فرزندآوری، (شمارف مسلسل ۱۸۳۱۶). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، معاونت پژوهش های افتماعی و فرهنگف.
- فافگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آف الله خامنه ای (۱۳۹۳). بفانات در ففدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگف [نسخف الکترونفکی]
- ثمنف، لفلا؛ شهرفاری، معصومه (۱۳۹۹). ارزفابی رویکرد قوانفن و اسناد بالادستی به بُعد کیفف افزافش جمعفیت. دوفصلنامه مطالعات جمعفیتف، ۶ (۲).
- حسنى سعدف، زهره؛ صادقف، رسول (۱۴۰۳). ارزفابی حفن اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانف جمعفیت با استفاده از رهیافت ممفزی افتماعف (۱۳۶۸ تا ۱۳۹۶). فصلنامه سفاست گذاری عمومف، ۱۰ (۱). ۷۷-۹
- خان محمدف، هادف؛ اصلی پور، حسین؛ فغمائفان، معصومه؛ عسکرف باقرابادف، محبوف (۱۴۰۳). شناسافف عوامل مؤثر بر اجرای سفاست های کلی خانواده در افرفان. فصلنامه فرهنگف-ترفبفف زنان و خانواده، ۱۹ (۶۶)، ۱۳۳-۱۵۶
- خرمدل، کاظم؛ محمدف مهر، شهفد؛ ظفرخواه، زهرا (۱۴۰۴). بررسی رویکردهای جهانی برای معکوس کردن کاهش نرخ زاد و ولد و تأخفر ازدواج در نسل ففد. فصلنامه پژوهش های مفان رشته ای زنان، ۷ (۱).
- خوجه، زلفخا؛ شففعف، سفد ابوالحسن؛ خزافف پول، مرعم؛ عبدالهف، فاطمه (۱۴۰۲). بررسی عوامل مؤثر بر فرزندآوری: فک مطالعه مرورف. مجله دانشکده علوم پزشکی مازندران، ۳۳ (۱۸۸).

دانایی فرد، حسن؛ ثقفی، عمادالدین؛ مشبکی، اصغر (۱۴۰۰). اجرای خط‌مشی عمومی: بررسی نقش عقلانیت در مرحله تدوین خط‌مشی پژوهش‌های مدیریت در ایران/ ۱۴ (۴).

رازقی نصرآباد، حجه بی‌بی؛ عسکری ندوشن، عباس؛ تنها، فاطمه (۱۴۰۴). راهکارهای ساختاری رفع موانع فرزندآوری: تحلیل دیدگاه زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۲ (۴).

رحمتی، مهدی؛ جلیلیان، محمد (۱۴۰۴). تحلیل مضمون بیانات مقام معظم رهبری درخصوص جوانی جمعیت. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش، ۱۲ (۴).

رحیمی، علی؛ رازقی نصرآبادی، حجه بی‌بی (۱۳۹۸). تحولات و چالش‌های ساختاری و کارکردی نهاد خانواده در ایران: یک مرور نظام‌مند. فصلنامه جمعیت، ۲۶ (۴).

رمضان‌خانی، علی؛ پودینه، فاطمه زهرا (۱۴۰۲). بررسی عوامل مرتبط با تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری پس از تصویب قانون جوانی جمعیت: مطالعه مرور نظام‌مند. نشریه بهداشت رزم دفاع مقدس و مقاومت، ۴ (۲).

رهنما، آمنه، روزبه؛ نسیم، سلیمی اصل؛ علی، کاظمی گراشی؛ زهره کاظمی، عباس‌زاده، مهشید؛ دبیری، فاطمه (۱۴۰۱). عوامل مرتبط با فرزندآوری در ایران: یک مطالعه مروری سیستماتیک. مجله سلامت باروری مادر و کودک، ۹ (۱).

ریندفوس، رونالد؛ کیم چو، مینجا (۲۰۱۶). باروری پایین، نهادها و سیاست‌ها: تفاوت‌ها در میان کشورهای صنعتی ترجمه حجه بی‌بی رازقی نصرآباد (۱۴۰۰). تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.

سوبوتکا، توماس؛ ماتیساک آنا، برزوزوسکا زوزانا (۱۳۹۹). پاسخ‌های سیاستی به باروری پایین، (ترجمه رسول صادقی و میلاد بیگی)، تهران: مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور،

شمس‌قهرخی، فریده؛ عباس عسکری ندوشن؛ حسن عینی‌زیناب؛ علی روحانی؛ محمدجلال عباسی‌شوازی. (۱۴۰۰). چالش‌های اجرای سیاست‌های تشویقی

فرزندآوری: مطالعه‌ای کیفی در شهر اصفهان. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی/ایران*، ۱۶ (۳۲).

عبداللهی، عادل؛ رحیمی، علی (۱۳۹۶). *برساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش‌رو: مطالعه موردی کاربران اینترنتی*. فصلنامه علمی-پژوهشی زنان و خانواده، دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۶.

عبداللهی، عادل؛ رحیمی، علی. (۱۳۹۵). *برساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش‌رو: مطالعه موردی کاربران اینترنتی*. فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۲۰ (۷۷).

عراقیان و همکاران (۱۴۰۳). *تبیین عوامل مؤثر بر فرزندآوری در ایران: یک مطالعه متاستز*. مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ۳۵ (۲).

غمامی، محمد مهدی؛ مهاجری، مریم؛ جاوید، محمدجواد؛ حکمتی‌نیا، محمود. (۱۳۹۸). *آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه شاخص‌های مطلوب*. مطالعات راهبردی زنان، دوره ۲۱، شماره ۸۵، زمستان ۱۳۹۸.

قانون برنامه پنج‌ساله اول تا هفتم توسعه جمهوری اسلامی ایران. (سال‌های مختلف). روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.

قانون تسهیل ازدواج جوانان (۱۳۸۴). روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران. قانون مدیریت خدمات کشوری. (۱۳۸۶). پایگاه قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران.

گرمابی، زهرا؛ مصطفی‌لو، فاطمه؛ و سیستانی قلعه سرخی، زینب (۱۴۰۲). *نظریه‌های مرتبط با جمعیت‌شناسی*.

گروه فقه راهبردی حوزه علمیه مشکات (۱۴۰۱). *سند تحولی پیشنهادی به دولت در حوزه جمعیت و فرزندآوری*. معاونت پژوهش و عملیات مؤسسه آموزش عالی حوزوی مشکات.

میرحسینی، زهرا؛ خلیلی، مریم (۱۴۰۴). *درک و تصور زنان از تأثیر سیاست‌های تشویقی بر امر فرزندآوری: یک مطالعه کیفی*. فصلنامه علمی پژوهش‌نامه مددکاری اجتماعی. دوره یازدهم، شماره ۲۰ تابستان ۱۴۰۳.

میرحسینی، زهرا؛ مجتهدی نرگس (۱۴۰۴) روایت زنان از موانع و چالش‌های فرزندآوری مجدد. زن در توسعه و سیاست، (۲۳) ۳.

نصرتی، اسرا؛ تیموری، پروانه؛ فلاحتی، آرزو (۱۴۰۳). تبیین عوامل مؤثر در فرزندآوری زوجین براساس الگوی بازاریابی اجتماعی. مجله سلامت و بهداشت. ۱۵(۴).

نظری مقدم، جواد (۱۴۰۳)، بررسی مسائل و چالش‌های اجرایی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در ایران (مطالعه موردی استان گیلان).

نوده فراهانی، اسماعیل؛ مقامی، عباس؛ کاظمی تکلیمی، مهدیه (۱۳۹۲). ویژگی‌های سیاست‌گذاری مطلوب جمعیت در ایران. معرفت، ۲۲ (۱۸۹).

نوروزی، لیلا؛ سعادت‌مند، نرجس (۱۴۰۲). اقدامات حمایتی دولت از فرزندآوری با اتکا به مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی. کنفرانس بین‌المللی سلامت، علوم تربیتی و روان‌شناسی.

References

- Arránz Becker, O., Lois D., and Nauck Differences, B. (2010). Differences in Fertility Patterns between East and West German Women. Disentangling the Roles of Cultural Background and of the Transformation Procss, *Comparative Population Studies* 35(1):7-34, DOI:10.4232/10.CPoS-2010-02en.
- Asadi Sarvestani, K., & Sobotka, T. (2023). A pronatalist turn in population policies in Iran and its likely adverse impacts on reproductive rights, health and inequality: A critical narrative review. *Sexual and Reproductive Health Matters*, 31(1), 1–19.
- Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. In G. B. Roberts (Ed.), *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, (pp. 209-231). Princeton University Press.
- Bernardi, L. and A. Klarner. (2014). Social Network and Fertility, *Demographic Reseaech*, 30.
- Branisa, B., Klasen, S., Ziegler, M., Drechsler, D., & Jütting, J. (2014). The institutional basis of gender inequality: The Social Institutions and Gender Index (SIGI). *Feminist Economics*, 20(2), 29–64.
- Bühler C, Fratzczak E (2007). Learning from others and receiving support: The impact of personal networks on fertility intentions in Poland, *European societies*, 9(3):359-382.
- Gajduschek, G. Peters, G. (2019). Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism. Perspectives from Central and Eastern Europe. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. <https://doi.org/10.2478/NISPA-2019-0024>
- Greenhaus, J. H. & N. J. Beutell (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10, 76-88.
- Izadi, R., Bahrami, M. A., Sarikhani, Y., & Bastani, P. (2023). Qualitative document analysis on Iranian contents and trends of population policies: Lessons learned and avenues for future. *Heliyon*, 9, e17377. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e17377>
- Joshi, H., & David, P. (2006). The social and economic context of fertility. In G. Caselli, J. Vallin, & G. Wunsch (Eds.), *Demography: Analysis and Synthesis* (pp. 505-528). Academic Press.
- Kissinger, H. A. (1974). National Security Study Memorandum 200: Implications of worldwide population growth for U.S. security and overseas interests. National Security Council.
- Kjær, A. M. (2005). *Governance*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Lesthaeghe, R. J. (2022). The second demographic transition: Also a 21st century Asian challenge? *China Population and Development Studies*, 6, 228-236. <https://doi.org/10.1007/s42379-022-00119-8>

- Mustak, M., Jaakkola, E., Halinen, A. & Kaartemo, V. (2016). Customer participation management: _Developing a comprehensive framework and a research agenda. *Journal of Service Management*, 27(3), 250-275.
- McDonald, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. *Population and Development Review*, 26(3), 427-439.
- McNicoll, G. (2001). Government and Fertility in Transitional and Post-Transitional Societies. In R.A. Bulatao & J.B. Casterline (eds). *Global Fertility Transition, Population and Development Review*, 27(Supp.): 129-159.
- North, D. 1991. "Institutions." *Journal of Economic Perspectives* 5(1), p. 97 – 112.
- pressman J., Wildawsky A. (1973). How great expectation in Washington are Dashed in Oakland, 3rd ed.; University of California Press, Berkley.
- Probert, B. (2005). I just couldn't fit it in: Gender and unequal outcomes in academic careers. *Gender, Work and Organization*, 12(1), 50-72.
- Scott, W.R. (2014). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*, 50 (155), 17-28.
- Winter S. (1990). Integrating implementation research; IN: Implementation and the policy process; Edited by D.J. Palumbo and D. J. Calista, Greenwood Press.